თ. ჟორდანია

I.

ქართული ენისთვის

ბრძოლა.

1882 – 1910 წლებში

II.

ვინ დაიცვა ქართული ენა სამეგრელოს სამრევლო შკოლებში?

(ანტიკრიტიკა პასუხად ბ. ი. ფანცხავას და მის კამპანიას)

ქუთაისი
სტამბა „ძმობა“, კაზაკოვის ქუჩა № 17.
1913

ქართული ენისთვის ბრძოლა
1882 – 1910 წლებში.

ამ წარსულ ათიოდ წლის შიგნით ქართულს პრესსაში იმდენი სიცრუე დაიწერა შესახებ ქართულ ენის მდგომარეობისა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, რომ მეტად საჭიროდ მიმაჩნია მტკიცე საბუთებით გაიფანტოს ის ნისლ-ბურუსი, რომელიც ამ საკითხავს განზრახ შემოახვიეს შენ-ჩემობით და შურით დაბნელებულმა პირებმა, რომ ტალახი მოსცხონ ნამდვილს მოღვაწეებს, მათზე ჯავრი იყარონ, სამაგიერო გადაუხადონ.

ამ კაცების, ამ ცრუ-კორესპონდენტების მეთაური და სულის ჩამდგმელი გახდა ცნობილი ბ. ი. ფანცხავა, წევრი სამეგრელოს საეპარქიო საბჭოსი, უწინ ჩემი ტკბილი მეგობარი, მერე მტრად გადაქცეული. მიზეზი მისი ჩემზე გადაკიდებისა კერძო ხასიათის ანგარიშები იყო ჩვენს შორის და არავითარი კავშირი არ ჰქონია ქართულ ენასთან.

წინააღმდეგ, ბ. ფანცხავა იმდენად გულგრილი ბრძანებდა ქართულ ენისთვის ბრძოლაში, რომ სხდომებსაც მეტად იშვიათად ესწრებოდა (იხილეთ საბჭოს ჟურნალები) და 5 - 6 **წლის მის წევრობაში არც ერთი ქაღალდი არ შემოუტანია საბჭოში დასაცველად ქართულ ენისა** (ibid.)

ამისთანა კაცი მე მიკიჟინებს „ღალატობას“!

ახლა ვნახოთ, თვით საქმე რას იტყვის: მოღალატე ვყოფილვარ მე თუ თავგანწირული დამცველი ქართულ ენისა.

1) პირველი ფაკტი. **1897** წლის დასაწყისს დირექტორრმა ლევიცკიმ საშინელი „დაბეზღება“ დასწერა: სამეგრელოს შკოლები და ადგილობრივი სამღვდელოება ხალხს აქართველებენო, ქართულ პატრიოტობას აგონებენო, მეც მომიხსენია. დიდი ქაღალდი იყო, მრავალ ფაკტებიანი. ეს ქაღალდი ავიდა მინისტრამდი, იქიდან ობერპროკურორამდი, ამან ექსარხოსს

4

ფიცხელი შეკითხვა გამოუგზავნა და ჩვენც პასუხი მოგვთხოვეს. ფოთში ეგონათ დავიღუპენითო!

ვინ მისცა მაშინ პასუხი ამ ქაღალდზე? ბ. ფანცხავამ? გინა საბჭომ? – არც ერთმან! ამ განსაცდელის დროს შემომე-ფანტნენ ისინი, ვინც დღეს ქართულ ენისთვის ვითომ გულ-მტკივნეულობენ, რათა თვისი გულის ღვარძლი ჩემდამო არ გამოუჩნდეთ. მაშინ მხარი მომცეს მხოლოდ განყოფილებათი ორმა თავჯდომარემ, სამიოდ სოფლის მღვდელმა და განსა-კუთრებით ჩემმა თანაშემწემ მ. გაწერელიამ. შევადგინე მთე-ლი ტომი „დოკლადი“, რომელშიც სასტიკად გავანადგურე ყველა მუხლები „დანოსისა“, ბოლოს მიუბრუნდი სამინისტ-რო სკოლების უფროსებს, დავამტკიცე ფაქტებით და ცხად ლოღიკურ მოსაზრებით, თუ რამდენად მავნებელია მათი „პო-ლიტიკა“, ქართული ენის უარისყოფა, ეკლესიისა და სახელ-მწიფო ინტერესებისთვის და სხვა და სხვა.

გასჭრა ჩემმა ქაღალდმა, ქართული ენა არათუ ვერ დას-ძრეს მედანოსნეებმა, არამედ მთავრობა მეტის ნდომით მოე-კიდა მას, მეტი ფულიც გაიმეტა სკოლებასთვის, მეტი პატი-ვისცემა მიაპყრო გურია-სამეგრელოს სამღვდელოებას სინოდის ობერპროკურორმა, რომელსაც ჩემი „დოკლადი“ მიართვეს. იმ დოკლადის შავს ვუგზავი ყოვლადსამღვდელო და-ვითს დასამოწმებლად ამ ჩემის გაბედულის გამოლაშქ-რების.

რა ალიაქოთი ასტეხა ჩემმა ქაღალდმა თვით სამინისტრო სკოლების უწყებაში ეს „სეკტერია“, ამის თქმა არ იქნება, ეს საგულისხმებელია იქიდამ, რომ მაშინვე მოაშორეს ქუთაისის გუბერნიას ცნობილი მტერი ქართულის ენისა (რომელმან განდევნა ქართული სამეგრელოს სამინისტრო სკოლებიდან), „მუნჯურ მეთოდის“ შემქმნელი და გამავრცელებელი ლევიც-კი და თან გააყოლეს სენაკის მაზრის უფროსი, თავდადებული მომხრე ამ დირექტორისა. ამასვე მოყვა სხვა რეფორმები სა-მინ. სკოლებისა (ინსპეკტორების გამრავლება და სხ.) ამას შემდეგ ადგილობრივი პოლიციაც უფრო ლმობიერად ეკიდე-ბოდა სამრევლო სკოლებს, სადაც ქართული ენა გაბატონე-ბული იყო ჩემსობას, და თვით სამინისტრო სკოლების მოხე-ლენი.

თავის ქება მუდამ მძულდა და ამიტომ ჩემს მოქმედებაზე

სასარგებლოდ ქართულ ენის დაცვისა გაზეთებში ზოგიერთი-
სებრ არ ვყვიროდი, სტრიქონიც არ დამიწერია, სხვებსაც ვუ-
შლიდი, მაგრამ რას იზამ, როცა უსირცხვილო კაცუნები ცი-
ლისწამების ცეცხლს წაგიკიდებენ, საშველს არ მოგცემენ, სა-
ლაპარაკოდ ძალად გამოგაჭენებენ...

2) მეორე ფაქტი. **1898 წ.** შემიაკინის წინადადებით
მთავრობამ ქართული ენის გაკვეთილები გაათანასწორა რუ-
სულ ენის გაკვეთილებთან (9 გაკ. კვირაში 12-ის მაგივრად)
ამის წინააღმდეგ არავინ ხმა არ ამოიღო, არც ბ. ფანცხავამ
კამპანიითურთ, თუმც ყველასა ვსთხოვდი. თვითონ მე რო წე-
რილობით ავმხედრებულვიყავ, უსათუოდ გადამაყენებდენ სამ-
სახურიდან და მაშინ საქმე უარესად წახდებოდა, ჩემს მაგიე-
რად „ტიმოშკას“ დანიშნავდენ... როცა ყველა ჩვენი „სერ-
თუკიანები“ გამუნჯდენ და მარტო დამტოვეს (ამათ ხომ მა-
მულიშვილობა ენის წევრზეღა აკერიათ თვალთმაქცობისთვის,
თორემ გულიდან ეს გრძნობა რუსეთში ყოფნასავე ამოუბერ-
ტყიათ, გადაგვარებულან!...), მაშინ გურია-სამეგრელოს „უს-
წავლელ“ მღვდლებს მივმართე ცალ-ცალკე. ეს „უსწავლელე-
ბი“ დამყვნენ! მაშინ სამღვდელოების კრება მოხდა, რომელ-
საც ვრცელი „დოკლადი“ მივართვი იმაზე, რომ ეპარქიის
სკოლებში არ შეცვლილიყო 1884 წლის გეგმა და ქართულ
ენისთვის 12 გაკვეთილი კვირაში. კრებამ განიხილა ეს „დაკ-
ლადი“ და ერთხმად დაადგინა შუამდგომლობა ამაზე სინოდ-
ში გაგზავნილიყო. ყველამ ხელი მოაწერა და მათშმორის
თავჯდომარე დეკანოზმა რუსმა (რალცევიჩმა). საქმე გაიჩარ-
ხა მეგონა... ამაოდ! ეპისკოპოსმა არ დაამტკიცა და ასეთი
რეზოლიუცია დააწერა (ოდნავ ვამოკლებ): „отказать... რა-
დგან თფილისში იკრიბება главный училищный совѣтъ, ეპა-
რქიის მეთვალყურემ თ. ჟორდანიამ იქ შეიტანოს თავისი აფი-
ციალური მოხსენებაო“...

ამ главный совѣтъ -ში მე არ მიმიწვიეს და ამ ნაირად
ჩემმა ამდენის ხნის წვალებამ ფუჭად ჩაიარა. მაშინ მე ეს გა-
რემოება მოკლედ აღვნიშნე ჩემს წლიურს ანგარიშში, რომელ-
საც ზემოხსენებული ჩემის ღვაწლის საბუთად ეპისკოპოზს
დავითს მივართმევ. ხოლო მკითხველს ვთხოვ დააკვირდეს იმას,
თუ რა ძნელს გარემოებაში ვიბრძოდი მე ქართულ ენის გასა-
მარჯვებლად: „სერთუკიანებისგან“ დატოვებული, „ნასწავლი

კაცებისგან“ დევნილი, მარტო „უსწავლელ მღვდლების“ ამარა, ეპიზკთპოზიც რო გზას არ გვაძლევდა!... წარმოიდგინეთ, რომ ეპისკოპოსი იმის ნებასაც არ მაძლევდა, რომ მღვდელთა კრებას დავსწრებოდი, – ანაფორიანი არა ხარო... ხოლო ჩემის მხრით ამაზე მეტი თავგანწირვა ქართულ ენისთვის განა შეიძ-ლება? რომ ჩემს პირდაპირს მთავრობას ასე აშკარად მის გა-ნკარგულებას უწუნებდი, სამღვდელოებას ვამხედრებდი, отчет-ებშიც არ ვმალავდი, ნუთუ ამას შემდეგ არ შეარცხვენთ, ბატონებო, იმ კაცებს, რომელნიც მე პატრიატობას მიწუნე-ბენ, ღალატობას მიკიჟინებენ, გაუბედველობას მწამებენ, და კერძოდ, ბ. ფანცხავას! აბა ნახეთ, თუ ამ სხვის გამკიცხველს როდისმე ერთი სტრიქონი მაინც დაუწერია დასაცველად ქა-რთული ენისა არა თუ მთავრობასთან, არამედ თუნდ ფოთის საბჭოს მოსახსენებლად!...

3) **მესამე ფაქტი. 1897** წელს ჩემის მოხსენების ძალით (№ 216) ბათუმის მასწავლებელი რუსი მალჩანოვი დაითხოვა და მის მაგიერ დაინიშნა **ქართველი** ქალი. ეს ბათუმის რუ-სებმა იწყინეს და საჩივრით მიმართეს ობერპროკურორს: რა-ოდა, ქართველებს რო რუსები სძულთ, იმიტომ რუსი დაითხო-ვესო და **ქართველს მისცეს რუსის ადგილიო.** საჩივრის მი-მცემნი იყვნენ ბათუმის დიდ-დიდი მოხელენი, სხვათა შორის ერთი ადმირალი (გრევე).

ეს საჩივარი მეტად საშიშარი იყო საზოგადოდ ქართვე-ლებისათვის და კერძოდ გურია-სამეგრელოს საბჭოსთვის: ამას დიდი რეპრესიები მოყვებოდა საზოგადოდ, განსაკუთრებით ქართულ ენის საზარალოთ. ამისთანა დროს ხმა უნდა ამოგ-ვეღო, რაც უნდა დაგვჯდომოდა. საბჭოს ხმა უნდა ამოეღო, თავი ემართლებინა; ამას თხოულობდა ჩვენი საერთო საქვე-ყნო ინტერესი.

მერე ამოიღეს ხმა? – არც ნიკოლაძემ, არც ფანცხავამ…

ჩემი შიში გამართლდა: ობერპროკურორი გარისხებული-ყო საჩივრის შინაარსით და ტელეგრამით უბრძანა ეპისკოპოზს გრიგოლს: „დაუყოვნებლად მიაქციეთ დათხოვნილი რუსი-მა-სწავლებელი მისს ადგილზე, ხოლო ქართველი მასწავლებელი, საბჭოსაგან დადგენილი, გადააყენეთო“. ესეთი ხეპრული გან-კარგულება, საქმის გამოუძიებლად, იყო დიდი შეურაცყოფა ჯერ ეპისკოპოსისა, მერე ეპარქიისა, ხოლო საბჭოს სრულიად

გაქარწყლებას ნიშნავდა, უკანასკნელს წერტილამდი დამცი-
რებას.

რა თქმა უნდა, ამ ტლანქს განკარგულებას პობედონოს-
ცევისას, რომელიც იმ დროს თითქმის ბრძანებლობდა მთელს
სახელმწიფოს, მოყვებოდა სხვა უარესი განკარგულებანი ქარ-
თველთა დასაჩაგრავად, თუ დროზე საბუთიან პასუხს არ მის-
ცემდენ.

რა ქნეს ამ გაჭივრების დროს „სერთუკიანებმა“, საბჭოს
წევრებმა? გაფხუკიანდნენ, საბჭოს წევრობაზე უარი განაცხა-
დეს და თავ-თავისას წავიდნენ, – ვითომ დიდი „გმირობა“
ჩაიდინეს!... მერე თვითონ მიხვდნენ ამ ბავშობას და წევრო-
ბას დაუბრუნდნენ, მოინელეს ის მთავრობისაგან მიღებული
პანღურიც, ხმაც არ ამოუღიათ საპროტესტოთ, თავის
გასამართლებლად! მარტო მე დამტოვეს ბრძოლის ველ-
ზე.

მაშინ პროტესტის დაწერა მარტო მე ვიდე თავზე და,
რადგან მთავრობაზე გაბუტულ „სერთუკიანები“ გავლენით
სბაჭომ არ ინება ჩემგან შედგენილის „დაკლადის“ განხილვა,
ამიტომ ის „დაკლადი“ ეპისკ. გრიგოლს მივართვი. ამ ფრიად
ნიჭიერმა მღვდელმთავარმა, დიდმა მამულიშვილმა, ის დაკლა-
დი“ შემამოკლებინა, გადამასწორებინა და ხელახლა
დამაწერინა **თავის სახელით** ობერპროკურორთან გასა-
გზანათ.

რა შეუდგა ამ ჩვენს თავ გამოდებას? ის შეუდგა, რომ
პირადად მე შენიშვნა მივიღე პეტერბურგიდან – რად გაერიე
მოლჩანოვის-რუსის გაგდებაშიო (თვით ასლს ამ ქაღალდისას
ეპ. დავითს მივართმევ). სამაგიეროდ სხვაფრივ ჩემმა ქაღალდმა,
ეპ· გრიგოლის სახელით გაგზავნილმა (29 იან, **1898** წ.),
სრული გამარჯვება მოიპოვა: საბჭოს განკარგულება რუსი
მასწავლებლის გაგდებაზე არა თუ დაამტკიცა, არამედ
ტელეგრამით უბრძანა ადმირალ გრევეს და ბათუმის სკოლის
კომიტეტს: „ახლავე გააგდეთ რუსი-მასწავლებელი მოლჩანო-

ვიო“. ეს ბრძანება იმავე დღეს შეასრულა გრევემ და კომი-
ტეტმა. მოგვეხსნა სირცხვილი. გაწბილდენ და ლაფი გადაეს-
ხათ ბათუმელ მაბეზღარა »ჭეშმარიტს რუსუბს“! საბჭოს
წევრობიდან ბუტიაობით წასულ სერთუკიან წევრებსაც ეამათ
და მაშინ მაქებდენ, ბ. ფანცხავაც კი ჩემთან ლმობიერი
გახდა, – ახლა კი ღალატობას მაბრალებს! განიცადეთ და
იხილეთ, მკითხველო, ბ. ფანცხავას პსიხოლოგია...

4) ერთ დროს მეტად გადაგვეკიდნენ „ჭეშმარიტი რუ-
სები“. ჩვენი სამრევლო სკოლები განსაკუთრებით აითვალწუ-
ნეს, რუსეთისთვის მავნებელად დასახეს, ქართველ სამღვდე-
ლოებას სასაცილოდ იგდებდენ და „სეპარატისტებად“ სახავ-
დენ, გაზეთშიც დაურიდებლად სწერდენ. არავინ პასუხი არ
გასცა, არც, წარმოიდგინეთ, ბ. ფანცხავამ!..

მაშინ რამდენიმე ‘უსწავლელმა მღვდლებმა“ შემაგულია-
ნეს და მეც, რაც შემეძლო, დავწერე ვრცელი მოხსენება
იმ გამათახსირებელ ბოროტებაზე, რომელსაც ჰქადაგებდენ წიგ-
ნებში და გაზეთებში იანოვსკიდან დაწყებული „ტიმოშკამდე“,
განსაკუთრებით ქართულ ენის განდევნაზე სკოლებიდან და სხ.
წავუკითხე კიდეც „სერთუკიან“ წევრებს საბჭოსას და თავ-
ჯდომარესაც. ყველამ მომიწონა, მაგრამ საბჭოში არ შემა-
ტანიეს – საბჭოს საქმეს არ ეხებაო, ეპისკოპოსის საქმე არისო.
ეპისკოპოსმაც (გრიგოლმა) პირველად არ მიიღო: ეს რო ობერ-
პროკურორს ოფიციალურად მივართვა, მთელს ხროვას „ტი-
მოშკებისას“ გადავიკიდე და აქ არ დამაყენებენო, ჩემი მტრობა
ხომ არ გინდაო. მოვახსენე: ნება დამრთე, რომ ჩემის სახე-
ლით გაუგზაგნო მეთქი.

დაფიქრდა ჰკვიანი და პატრიოტი მღვდელმთავარი, კი-
დევ წამაკითხა, მძიმე სიტყვები გამომაშვებინა, აქა-იქ შემა-
მოკლებია, გაღააწერინა და თავისის სახელით პეტერბურგს
გაგზავნა. შენიშვნის მაგიერ იქიდამ ტელეგრამით შადლობა
მოუვიდა. მაშინ მე ტხს ჩემი „დოკლ·ადი“ ჩემს წლიურს ანგა-
რიშში შევიტანე ცალკე დამატებად. ეს „დოკლადი“, შეუ-
მოკლებლად დაბეჭდილი, ბევრს დაურიგდა ყველა ეპარქიებში
ყველასთვის ხელმისაწვდომია.

წაიკითხეთ, ბატონებო, და დარწმუნდებით, რომ იმ ბიუ-
როკრატობის პარპა“მობის დროს ამისთანა გამოლაშკრებას (და

მერე აფიციალურად) ბევრი გაბედავდა ჩვენში, გარდა ფოთელ „სერთუკიანებისა“?

გამიწყრნენ ამაზე პოპეჩიტელი და დირეკტორი. უკანასკ-ნელმა ჩემზე შემოიტანა საჩივარი საბჭოში და პასუხი მოით-ხოვა. საბჭომ პასუხის დაწერა ისევ მე მომანდო და სოფრომ მგალობლიშვილს. უკანასკნელი მალე კანტორაში გადაიყვა-ნეს და მე მარტომ მივეცი პასუხი, რომელმაც გაამუნჯა ტი-მოშკები (ზემოხსენებულ საბუთებს წარვუდგენ ეპ· დავითს).

5. მიკიჟინებენ, ბატონებო, ვითომ მე ვოსტორგოვის ყურმოჭრილი ყმა ვიყავ, მისის გამათახსირებელ პოლიტიკა-ნობის განმახორციელებელი. უსირცხვილო კაცუნების მოგო-ნილია ამისთანა ჭორები.

რომ მკითხველი არ დავღალო, სამიოდ უეჭველ საბუთს წამოგიყენებთ:

ა) ჩემს აფიციალურ წლიურ ანგარიში (190²/₃ წ. გვ. 43) აი რასა ვწერ წინააღმდეგ მ. ვოსტორგოვის პოლიტიკისა: „Всякій искренній русскій патріотъ... долженъ опи-раться на всемогущую евангельскую политику люб-ви, а не хвататься за соломенку, полагая спасене въ разныхъ мелочныхъ соображеніяхъ (როგორც ამას სჩადიოდა ჩემი უფროსი – მამა ვოსტორგოვი) и мѣропіятіяхъ: Любовь все создаетъ и устраиватъ, а вражда или не-любовь все разрушаетъ (ამ მტრობას რუსქართველ შორის სთესდენ, როგორც ვიცით, ტიმოშკები და მათი ბელადები). Одно лишь формальное преподаваніе... при полити-Канствѣ двухъ противныхъ (რუსთა და ქართველ პატრი-ოტთა), изъ которыхъ каждый выступаетъ подъ зна-менемъ патріотизма, можетъ принести, – уже при-несло, – горькіе плоды... და სხვა და სხვ.

ვინ გაუბედავდა მაშინ, იმ ბიუროკრატიის ძლიერების დროს მ. ვოსტორგოვს მისის ძალმომრეობის პოლიტიკის და-წუნებას და სიყვარულის პოლიტიკაზე მითითებას, თუ არ კა-

ცი თავგანწირული, თავზე ხელაღებული, უძლიერესის მამუ-
ლის სიყვარულით აღჭურვილი? და ამასთან ვის, – თავის უფ-
როს და მერე ოფიციალურად! ამასთან ეს ხელაღებული თა-
ვის უფროს რო გზა-კვალს უწუნებს, ჭკუის ნახტომებს რო
უჩვენებს, ამას ყურში კი არ ეუბნება თავის ბატონს მისს კა-
ბინეტში, არამედ საქვეყნოდ ღაღადებს, მთელს საბჭოსთან
თავსა სჭრის, თგეით ეპისკოპოზს ამტკიცებინებს თავისის ბა-
ტონის უვარგისობას, მთელ მისის პოლიტიკის ყალბობას! ამი-
თაც არ სჯერდება ეს ვიღაც თავგასული და ხელქვეშეთი მო-
ხელე და ამ ნაკლულევანებას თავისის ბატონისას ცაალკე წიგ-
ნათ ჰბეჭდავს, მთელს იმპერიაში არიგებს, უმაღლეს მთავრო-
ბას აგონებს მძლავრის ბატონის უვარგისობას, მისს მოკლე-
ჭკუობას, გზა-შეშლილობას! არც ერთს ჩემს მეხსიერე-
ბაში ხელქვეითს მოხელეს ეს ვერ გაუბედნია, მით უმე-
ტეს ქართველ მოხელეს (ბ. ფანცხავა კი გაბედავდა,
ვოსტორგოვის ხელქვეითი ყოფილიყო!...) რა ძლიერ ღვარძ-
ლი უნდა ჰქონდეს კაცს, რამდენი პირადი სიძულვილი ჩემის
პირადობისა, რომ ამისთანებს ხელს აფარებდეს, ამ დიდ ღვაწლ-
თა მოძმისას განზრახ უმალავდეს ქვეყანას და იმავე დროს
ქვეყანას ჭორებს სდებდეს, მოღვაწის მოღალატეობას ბუკ-
ნაღარაში გაჰყვიროდეს, მისგანვე შეთხზულ-შეთითხნილ „სა-
ბუთებით“ ქვეყანას ატყუევდეს და თან ამ „გმირობით“ თავი
მოჰქონდეს!..

ბ) მაგრამ ამაზე ძლიერ ფაქტს წინ დაგიდებთ, როდე-
საც ბ. ნიკოლაძემ სადილი გაუმართა ფოთმი ექსარხოსს და
მ. ვოსტორგოვს, სადაც 120 სხვა სტუმარი იყო მოწვეული,
მაშინ იმ სადილზე კამათი გაიმართა მუნჯურ მეთოდზე და
მეგრელების ქართველ ერთან ნათესაობაზე. ყველამ ვიცით,
რომ ეს მეთოდიც მ. ვოსტორგოვის სანეტარო საპოლიტიკა-
ნო იარაღი იყო, ხოლო მეგრელების ქართველობას სრუ-
ლიად უარჰყოფდა. შეიქნა ამაზე დავა. ექსარხოსმა მიბრძა-

ნა ამ ორ კითხვაზე ჩემი აზრი გამომეთქვა, როგორც სპეცი-
ალისტს, პედაგოგს და მოხელეს.

მეტად უხერხულ მდგომარეობაში ჩავვარდი: რადგან ექსარხოს-
მა და მ. ვოსტორგოვმა თავისი აზრი უკვე გამოთქვეს, მე უნდა
იმათ საწინააღმდეგოდ მელაპარაკა, ამოდენა ხალხში უნდა
შემერცხვინა და სადილი ჩამემწარებინა, უსიამოვნება მიმეყენე-
ბინა. რომელი „ჩინოვნიკია“, გაბედავდა ამ მდგომარეობაში
მთავრობის საწინააღმდეგოდ გამოლაშქრებას და მერე იმ დროს,
როცა ბიუროკრატია ფარფაშებდა?

შუა ადგილზე გამოველი, პაექრობა ისე დავაყენებინე,
რომ მსურველთ უნდა კითხვა მიეცათ, ხოლო მე იმ კითხვებზე
პასუხი მომეხსენებინა. ჯერ მკითხეს მუნჯურ მეთოდზე, რო-
მელსაც მხარს უჭერდა მ. ვოსტორგოვი. მე უარვყავ ეს მე-
თოდი და „შედარებითი მეთოდი“ ვამჯობინე, ე. ი. რუსულ
ენის შესწავლა ქართულ ენის დახმარებით. მე მკითხეს: მეგ-
რელები ქართველნი არიან თუ არაო? მეც გადაჭრით აღვია-
რე, რომ მეგრელები ქართველები არიან და ქართული ეს-
მისთ მეთქი. მეგონა, კიდე ბევრს კითხვებს წამოაყენებენ მეთ-
ქი, მაგრამ მეტი კითხვა არავინ დამსწრეთაგანმა არ მომცა.
პაექრობა ამით გათავდა.

ეს პაექრობა აღწერილია ოფიციალურს ჩემს ანგარიშში
(190²/₃ წ. გვ· 29 – 31). მიუხედავად ამისა, ბ. ფანცხავა,
ჰბედავს და უარყოფს ამას – ტყუილებიაო! ალბათ ბ. ფანცხა-
ვას ქართველი საზოგადოება ყრუ და მუნჯი ჰგონია, თორემ
ვინ უნდა დააჯეროს, რომ ოფიციალურს ქაღალდში ჩინოვ-
ნიკი გაბედავს ტყუილები გაურიოს: მაშინ ის სისხლის სამარ-
თალში მიეცემა და მერე ამისთანა საქმეში, როგორ შეუძლია
იტყუოს, სადაც დაესწრენ თვით ექსარხოსი და ჩემი უფროსე-
ბი და იმისთანა საკითხების განხილვაში, რომილნიც მათის აზ-
რის საწინააღმდეგოდ გამოვთქვი. ის წლიური ანგარიში ორ-
მა კომისიამ განიხილა და საეპარქიო საბჭომ მოიწონა, სადაც
მწევრად იყვნენ თვით ბ. ფანცხავა და ნ. ნიკოლაძე, ბოლოს

თვით ეპისკოპოზმა დაამტკიცა. აი ამისთანა მტკიცე საბუთებს უარყოფს ბ. ფანცხავა და ჭორებით უნდა მოატყუოს საზოგადოება!! ცრუმოწმეები კი „იშოვება“ და იაფადაც ჰფასობს ჩვენს ზნეობით გათახსირებულ ზოგიერთ „სერთუკიანთა პარტიაში“...

გ) კიდე ერთ ფაქტს მოვიყვან იმისას, თუ რა გაბედულობით ვებრძოდი მე ქართული ენის გასამარჯვებლად თვით ჩემს პირდაპირს მთავრობას.

როდესაც, ამ შვიდიოდ წლის წინეთ, საოლქო საბჭოში გამოგვიწვიეს პროგრამების განსახილველად, დიდი დავა აგვიტყდა ქართულ ენის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთა შორის. თავმჯდომარედ იყო ეპისკოპოსი გრიგორი (რუსი) და წევრებად ყველა რუსნი საეპარქიო მეთვალყურენი და მათ შორის ოლქის მეთვალყურე. მაშასადამე აქ იყვნენ ჩემი პირდაპირი უფროსები. ქართველებში, ჩემს გარდა, იყვნენ დეკ. თოხაძე და დეკ. კაპიტონ გაწერელია.

ამ კამათში ცხარედ და სასტიკად ვიცავდი ქართულ ენას და ჩვენს მეორეკლასიან სკოლებს – ბანძის, ამაღლების და სხ., რომელთა წართმევა უნდოდათ. რუსობა ბევრი იყო და მეტის ხმით თავისი გაჰყავდათ. მაგრამ მე მოვითხოვე ჩემი წერილობითი „особое мнѣніе“. მოხსენებულმა ორმა ქართველმა მხარი დამიჭირეს. მესამე დღეს წარვუდგინეთ ვრცელი საწინააღმდეგო მოსაზრებანი. ეს ქაღალდი იმდენად საქმიანი გამოდგა, რომ წინანდელი დადგენილება მოიშალა და საქმე ჩვენდა სასარგებლოდ გათავდა. ეს ჩვენი особое мнѣніе და დადგენილება (კოპია) ხელში მაქვს და ეპ. დავითს წარედგინება. მოხსენებული დეკანოზნი გაწერელია და თოხაძე დამიმოწმებენ, თუ როგორი თავგამოდებით და დაჟინებით ვებრძოდი ჩემს უფროსებს ქართულ ენის დასაცავად. – ამისთანა კაცს განა ღალატი შეუძლია? მოღალატეა ის კაცი, რომელიც ამისთანა თავგანწირულ მოღვაწეს ჭორის იარაღით ძირს უთხრის და ხელფეხს უკრავს.

ამნაირ მაგალითებით) რომ მე ჩემის უშიშრად მთავრობასთან შეტაკებით როცა ლმობიერებით ვერ მივაღწევდი ქართველთა ინტერესის დაცვას სკოლებში) სავსეა ჩემი ცხოვრება ახალგაზდობიდან მოხუცებულობამდე, როდესაც მე მაიძულეს სამსახურზე ხელი ამეღო. ამ შეტაკება-გამარჯვებათა ამბების აღწერით აქ არ მოვაწყენ მკითხველთ სმენას.

ოღონდ სულ მოკლედ ჩამოვთვლი იმ ნაყოფს, რომელიც მოუტანა ჩემმა ოც და თორმეტი წლის სამსახურმა ქართულ ენის გაბატონებას სასულიერო სკოლებში. ვრცლად მოთხრობა ამ ამბებისა ცალკე დაიბეჭდება სხვა დროს და სხვა ორგანოში.

1882 წელს დიდის მოხერხებით და თავგანწირვით საქმე ისე გავჩარხე, რომ ჩემის პროეკტით დავაარსებინე კათედრა ქართულის ენისა ყველა სასულიერო სასწავლებლებში.

1883 წელს, როდესაც ზემოხსენებულ გამარჯვებისა გამო დავკარგე ზედამხედველობა და უბრალო მასწავლებლობა ჩამაჩეჩეს სას. სემინარიაში, აქ დავიმეგობრე სემინარიის რეკტორი და იქაური გავლენიანი მოხელეები და ბევრის ცდით და ხერხით შემოვატანიე შვიდი გაკვეთილი ქართულ ენისა სახელმწიფო ხარჯით და სავალდებულო საგნად. შემდეგს **1884** წელს ეს შვიდი გაკვეთილი (იმავე ხერხით) ცხრა გაკვეთილამდი გავამრავლებინე. შემდეგს **1885** წ. ეს ცხრა გაკვეთილი თერთმეტ გაკვეთილამდე ავაწევინე! – გავიდა კიდე ხანი და ეს თერთმეტი გაკვეთილი ქართულ ენის კათედრად გადავაქცევინე, რომელიც სინოდმა დაამტკიცა, სრული კათედრის ჯამაგირი დაუნიშნა, ქართულ ენის მასწავლებელს თანასწორი უფლებანი მიენიჭა სხვა კათედრების მასწავლებლებთან. ამასთან **1894** წ. დიდის მეცადინეობით გავატანინე სამრევლო სკოლების სამოსწავლო გეგმა, რომელიც სინოდმა დაამტკიცა. ამ გეგმით სამრევლო სკოლებში ქართული ენა გაბატონებულია: მას ჰქონდა თითოეულს განყოფილებაში 12 გაკვეთილი, მაშინ როდესაც რუსულ ენას ეჭირა მარტო ექვსი გაკვეთილი.

ახლა ისიც მიიღეთ სახეში, რომ ჩემის მეცადინეობით ეს პლანი სამეგრელოს სამრევლო სკოლებშიც შემოიტანა მთავ-რობამ თფილისის სემინარიის რექტორის მოწერილობით (თავ-მჯდომარეობდა სამოსწავლო საბჭოს). რამდენი იმეცადინა იანოვსკიმ, რომ სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენა ამ გეგმით არ შემოღებულიყო, რადგან სამინისტრო სკოლები-დან მან უკვე სრულიად გააძევა ქართული ენა, მაგრამ ამის-თანა საქმეებში, როგორც მეგრელს, რეკტორი მუდამ მე მე-კითხებოდა ან მე თვითონ განგებ ვერეოდი და ყოველთვინ ვაქარწყლებდი იანოვსკის საბუთებს. ამ ნაირად საბოლოოდ დაცულ იქმნა ქართული ენა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებ-ში მაშინ, როდესაც სამინისტრო სკოლებში ეს ენა განდევ-ნილი იყო.

მართალია, რომ 1898 წლიდან სამინისტრო სკოლებშიც ორიოდ გაკვეთილი შემოიღეს ქართულის ენისა უფრო საჩვე-ნებლათ, მაგრამ ესეც რამდენადმე ჩემის გავლენით მოხდა და აი როგორ: როდესაც მე დამნიშნეს მეთვალყურედ გურია-სამეგრელოს სკოლებისა, საოცარის სისწრაფით მრავლდებო-და რიცხვი სამრევლო სკოლებისა, ხოლო სამინისტრო სკო-ლები სამეგრელოში იცლებოდა. სამოც და ოთხი სკოლა ჩავი-ბარე 1896 წ., რომელთაგან მოქმედი იყო მარტო თორმეტი (დანარჩენი უსახლო, ზოგი მოგონილი, ცუდათ დაყენებული და სხ.). შვიდი წლის განმავლობაში ეს 64 სკოლა გამრავლ-და 232 სკოლამდე: თან სკოლები ბავშვებით აივსო, გაიტენა ისე, რომ ზოგს ერთკლასიან სკოლებში ბავშვების რიცხვი ასამდი ადიოდა და მეტიც იყო, რაიცა კანონის წინააღმდეგი იყო და ამიტომ ანგარიშებში განგებ არ ვუჩვენებდით. რა იყო მიზეზი ამისი! მიზეზი ის იყო, რო ქართულ ენის სწავ-ლება სამრევლო სკოლებში წარჩინებულად დავაყენებიე (ქარ-თული წერა-კითხვა); ხალხმა ეს დაგვიფასა, თავისი შვილები სამინისტრო სკოლებიდან სამრევლოში გადმოასხა, ბევრგან მასწავლებელსაც აკმაყოფილებდენ, სკოლას შენობებს და მი-

წას აძლევდენ, უერთგულებდენ, უვლიდენ. ძალა უნებურად სამინისტრო სკოლების მთავრობა იძულებული შეიქმნა, რო ქართული ენა შესახედავად მაინც შემოეღო სამეგრელოს სკოლებში, რომ მათი სკოლები არ დაცლილიყვნენ მოსწავლეთაგან – იმდენად თანაუგრძნობდა ხალხი სამრევლო სკოლას.

დ) არა ნაკლე ღვაწლი მიმიძღვის მე, როგორც მებრძოლს იანოვსკის პროექტისას. ამან ხომ ქართული ენა სამეგრელოს სკოლებიდან ამოაგდო, შემდეგ ამისა ხელი მიჰყო დასამხობად ქართველთ ეკლესიისა, ე. ი. საეკლესიო ენისა, სამეგრელოში. რაკი ტიმოშკებმა ქართული წირვა-ლოცვა ვერ მოშალეს სამეგრელოში, ახლა სხვა ხერხს მიმართეს იმავე მიზნის მისაღწევად: იმათ მოინდომეს ჯერ სკოლებიდან განედევნათ ქართული ლოცვა, რომ მერე ეკლესიიდანაც განედევნათ ქართული ლოცვები. სკოლა ხომ „პოპეჩიტლის“ ხელში იყო. ამან ვიღაც ნაძირალებს ქართული ლოცვები მეგრულად გადაათარგმნია და ექსარხოსის დასტური ითხოვა. აქ ისევ მე დავუხვდი. ის ნათარგმნი გავურჩიე და გავუქარწყლე; საქმე ჩაეფუშა. მაშინ იანოვსკიმ გაასწორებინა ნათარგმნი, ჩემდა გაუგებრად ექსარხოსისაგან დაბეჭდვის ნება მიიღო, დაბეჭდა მეგრული ლოცვები. ეს მე შემატყობინა ნეტარხსენებულმა ალექსანდრე ეპისკოპოსმა. მაშინ ისევ მე გავერიე ამ საქმეში. ის დაბეჭდილი ლოცვები კრიტიკის ცეცხლში გავატარე და დიდი დოკლადი ამ საგნის შესახებ ექსარხოსს მივართვი. გაჩერდა საქმე. ბევრი მელაპარაკა საკომპრომისოდ მღვდელ-მთავარი, მაგრამ მე მაგრად ვიდექ ჩემს რწმენაზე, რომ მეგრელებს ქართული ლოცვები არა ნაკლე ესმისთ, ვიდრე თვით ქართველებს მეთქი: მეგრული ენა ძველი ქართული ენა არის მეთქი და ამიტომ მეგრელებს ძველი ქართული უკეთ ესმით, ვიდრე ქართლ-კახელებს მეთქი. თანდათან დავიყოლიე ექსარხოსი, მაგრამ იმაში არ დამეთანხმა, რომ ვითომ თითო ოროლა მეგრელებისთვის გაუგებარი სიტყვა ლოცვებში არ ერიოს და სწორედ ამ რამდენისამე სი-

ტყვის მეგრულად გადათარგმნვა მთხოვა... აქ ყოველისფრის
თქმა არ შემიძლია, ოღონდ ამას კი ვიტყვი, რომ ექსარხოს-
მა ამისრულა ჩემი თხოვნა და ეს საქმე ატვირთა ჩემგან დასა-
ხელებულ კომისიას ეპ. ბესარიონის თავმჯდომარეობით. კან-
ტორის უქაზიც მოგვივიდა: ქართულ ტექსტს ლოცვებისას
სტრიქონს ქვეშ მოუწერეთო მეგრული თარგმნვა იმ ცალ-
ცალკე სიტყვებისა, რომელნიც მეგრელებს არ ესმისთო. კო-
მისიამ კარგად გაიგო, რომ ეს მელიაზე ნათქვამს ანდაზას
მოაგავდა („სახლში ოღონდ კოდი შემოაყოფინეთ და მერე
როგორ გავბატონდე იქ – ის მე ვიციო“) და ამიტომ ფრიად
ვრცელი პასუხი მისცა ექსარხოსს. დაწერა ამ დოკლადისა მე
მომანდეს. რამდენი უსიამოვნება ამაზე მე მომადგა, პირადად
მე – ამაზე არას ვიტყვი, ხოლო იანოვსკისგან დაწყებული საქ-
მე სამუდამოდ ჩაიფუშა.

მართალია, ერთჯერ კიდე სცადეს საქმის გამობრუნება და ეპ.
გრიგოლს მიანდეს ამ ჩვენგან ჩაფუშულ საქმის გამოკეთება, მაგ-
რამ შორსმჭვრეტელმა ღვდელ-მთავარმა ახალი ძალა მისცა
ჩვენს ნაწარმოებს; მან გარია ამ საქმეში სამეგრელოს ბლა-
ღოჩინები და ნასწავლი კაცები, რომელთაც სრულიად დაა-
მოწმეს ჩვენის კომისიის დასკვნა და მრავალი ახალი საბუთე-
ბიც შეჰმატეს. აქაც გაუხუნდათ ლილახანა პოლიტიკან-ჩი-
ნოვნიკებს. „მეგრული ლოცვები“ საუკუნოდ განიდევნენ.
თვით საბლერმა თფილისში ჩვენდა თანდასწრებით განიხილა
ჩვენი ნაწარმოები და იანოვსკის პოლიტიკანობას აცხა უთხრა.

აი, რამდენი ფაქტები ჩამოვთვალე ჩემის მოქმედებისა,
და კიდე მეტი დამრჩა ჩამოსათვლელი, მაგრამ ვისაც წინ აღე-
ბული აზრი არა აქვს ჩემდა წინააღმდეგ, იმისთვის ჩამოთვლი-
ლის მეხუთედიც კი საკმარისია იმისთვის, რომ უზაკველმა
მკითხველმა სვინიდისის ქვეშ აღიაროს, რომ მე არა თუ არა
ვარ მოღალატე ქართულის ენისა, არამედ უერთგულესი დამ-
ცველი მთავრობის წინ სამშობლო ენისა, მრავალ-ტანჯული
მოღვაწე სამშობლო ენისა სასულიერო და სამრევლო სკო-

ლებში; ამასთან თავგანწირული მუშაკი ქართულ ენის, მწერ-
ლობის, ისტორიის და არქეოლოგიისა, რომელმაც ამ საქმის
წინ წასაწევად „არა ვეც რული თვალთა და არცა განსვე-
ნება ხორცთა“, რომელმაც ყოველი ხორციელი სიამოვნება
და თვით ოჯახური ბედნიერება ამ ჩემს სატრფო იდეალს
შევსწირე. „ჭირსა და იწროებასა შინა“ მრავალჯერ ჩავარდ-
ნილმა, დევნილ-წვალებულმა მეჭორეთაგან, რომელსაც ზო-
გიერთი ადგილობრივი გაზეთები პირზე ხელს მაფარებდენ:
არ გაბედო ხმა არ ამოიღო ბ. ფანცხავას – ‚კალმის“ წინააღ-
მდეგ და იმავე დროს ცრუთა და მეჭორეთა გუნდს ფართედ
კარს უღებდენ საცილისწამებელად...

გ) კერძოდ, იმერეთში გადასვლის შემდეგ მე აღმიდგენია
ქართულ ენის უფლება სვანეთის სკოლებში (სადაც ქართული
ენა გადაგდებული იყო **1903** წლიდან) და თვით იმერეთის
სამრევლო სკოლებში ამ სკოლების ჩაბარების დროიდანვე ქარ-
თულ ენას მიეცა სრული პროგრამა, ახალი მართებული გეგ-
მა **1905** წლისა. ამ გეგმის შემუშავება განათლებულ ეპ. ლეო-
ნიდის განკარგულებით მოხდა ქუთაისში ჩემს თავმჯდომარეო-
ბით, შემუშავდა ორისავ ეპარქიის (სამეგრელოს და იმერე-
თის) წარმომადგენელთაგან. ახლად შემუშავებული პროგრამა
ჩემისავე ხელით დაიწერა რამდენადმე ბ. ი. სანებლიძის დახ-
მარებით, დაიბეჭდა და სკოლებს დაურიგდა სახმარებელად.
დააკვირდით, რა სასტიკად იცავს ეს პროგრამა ქართულ
ენას და ებრძვის უკუღმართობას! განა შეიძლება კაცმა (თუ
არ პირშავმა!) გაბედოს და სთქვას: რომ ვინც ეს შეიმუშავა
და ხელი მოაწერა ასეთს გაბედულ აზრებს, ის მოღალატეაო?!
დაუმატეთ ამას ისეც, თუ რა სასტიკად ვიცავდი მე ჩვენის
ეკლესიის თავისუფლებას (ავტოკეფალიას) იმ ორ რაპორტებ-
ში, რომელიც მე მივართვი ჩვენს სათაყვანო მღვდელმთავარს
ლეონიდს. ის რაპორტი, ის ბროშიურა და ის ახალი პროგ-
რამა ხომ დაბეჭდილებია, ყცელასთვის ხელმისაწდომი – განი-
ცადეთ და იხილეთ!, ღალატობა სწერია შიგ, თუ ქვეყნისთვის
ღვაწლი?

ახლა ჰკითხეთ ბ. ფანცხავას და „კალამს“: ამაების მოქ-
მედი მართლა მოღალატეთ მიაჩნიათ, თუ ხუმრობდენ, ხათ-
რისთვის ხალხს ატყუებდენ?!. „ვაჲმე, რამეთუ დავკნინდით და
მოგვაკლდა ჩვენ“! ვაჲ, რომ ჩვენში ძაღლი პატრონს ვერ
სცნობს!

აბა ერთი მითხარით, რომელს „ჩინოვნიკს“ ქართველთა-
განს ამდენი ბრძოლა აუტანია ქართულ ენის შემოსაღებად
და გასამარჯვებლად სასულიერო-სასწავლებელ-სამრევლო სკო-
ლებში, რამდენიც მე მიკისრია? სამწუხაროდ უნდა აღვნიშნო,
რომ არც ერთს თითქმის ოთხმოცის წლის განმავლობაში
(**1801 – 1881** წ.) სასულიერო სემინარიაში ქართულის ჭაჭა–
ნება არ ყოფილა, თუმცა ქართველი პროფესორები ბევრნი
იყვნენ: მაგ· პლ. იოსელიანი, დ. ფურცელაძე, ქიქოძე, ჭონ-
ქაძე, ი. გოგებაშვილი, გ. ხელიძე, ტურიევი (ე. ი. ტურია-
შვილი), ნ. მცხეეთაძე და სხ. – და წარმოიდგინეთ არც ერთ-
ჯერ ქართულ ენის შემოღებაზე ხმა არ ამოუღიათ. სემინა-
რიის არქივი გაჩხრეკილი მაქვს, მაგრამ ქართულ ენის შემო-
ღებაზე რო ვისმე ხმა ამოეღოს, იმისი ხსენებაც არ მოიპოვე-
ბა იმ ქაღალდებში **1810** წლიდან: ცხადია, რომ ამას ვერა-
ვინ ჰბედავდა, აგრეთვე სასულიერო სასწავლებლებში: ერთი
გროშიც სახელმწიფო ფულიდან არ დახარჯულა ქართული
ენისთვის; ქართულს წერაკითხვას მღვდლების ხარჯით ასწავ-
ლიდენ მარტო მოსამზადებელ კლასებში (მაშინდელ 1 – 2 კლ.);
სხვა კლასებში მისი ჭაჭანებაც არ იყო! არც არავის ხმა ამო-
უღია ამ უკუღმართობის წინააღმდეგ. ეგრეთვე სინოდის კან-
ტორაში: ექსარხოსის გარდა თითქმის სულ ქართველნი ეპის-
კოპოსნი და არქიმანდრიტნი ისხდენ კანტორის მწევრად და –
წარმოიდგინეთ – არც ერთს კრინტი არ დაუძრავს სამშობლო
ენის სასარგებლოდ ანუ მის მდევნელთა საწინააღმდეგოდ.
გულისხმიერად დააკვირდით ამ სამწუხარო ფაქტს და მაშინ
ცხადათ დაინახავთ, რამდენად სვინიდის დამწვარნი იყვნენ და
არიან ის პირნი, რომელნიც ასე უსაბუთოდ ჭორების იარა-

ღით სცდილობენ სახელი გამიტეხონ, თავი მომჭრან ქვეყნის თვალში, მოღალატეობა გამიბედონ იმ კაცს, რომელსაც ჩემს მხრებზე ოცდაათს წელიწადს მიტარებია მთელი სიმძიმე ქართულ ენისთვის, მუდამ გამარჯვებულს ბრძოლაში მთავრობასთან, რომელსაც ქართული ენის კათედრა დამიარსებინებია ყველა სას. სასწავლებლებში, სემინარიებში, სამრევლო სკოლებში გამიბატონებია სამშობლო ენა, სამეგრელოში მომიგერებია მძვინვარე ვეშაპნი ქართუ·ლ წირვა-ლოცვისა და სამწერლობო ენისა...

———

ქვემო ჩვენ ვარღვევთ ბ. ფანცხავას მიერ წამოყენებულს ვითომ ჩემს „საღალატო“ აფიციალურს მიწერ-მოწერას, რომლისაგან მკითხველი დაინახავს, რომ ის მიწერ-მოწერანი საღალატონი-კი არ იყვნენ, არამედ, პირიქით, ქართულ ენას იცავენ. მოხსენებული წერილი არ დამიბეჭდა „ცნობის ფურცელმა“: თუ 240 მანეთს გამოგზავნით მაშინ დაგიბეჭდავთო!.. ცალკე გამოცემა დავაპირე, ცენზორის ნებართვაც ავიღე, მაგრამ დღემდი დაუბეჭდავი დამრჩა.

შარშან „კოლხიდაში“ (მარტის №) ბ. ფანცხავამ ისევ განიმეორა უკადრისი ჩემი ლანძღვა: თ. ჟორდანია მატყუარაა, არ დაუჯეროთო, მისი „ქრონიკებიც“ მატყუარანი არიანო, მამულიშვილობას რო იჩემებს, ეს სულ ტრაბახობაა, (ე. ი. მე) იმდენი საღალატო ქაღალდები დავბეჭდეო მისგან ხელმოწერილებიო, რომ მიკვირსო, თავი როგორ უნდა გამოყოს საზოგადოებაში და სხ. და სხ. ქართულის დაცვა კი არა, თ. ჟორდანია ზედიზედ ქაღალდებით გვახრჩობდა, არიქათ, მალე შემოიღეთო ახალი უკუღმართი გეგმაო, ხოლო საბჭოს შეკითხვებზე ხმას არ გვცემდაო და სხ.

რადგან აქ ცოტა რამ დასძინა ბ. ფანცხავამ, ამიტომ ქვემო დაბეჭდილს ჩემს ანტიკრიტიკას ცოტას რასმე დავსძენ, სახელდობრ:

ა) **1902** წლის გეგმის მალე შემოტანა სამეგრელოს სკოლებში მეტად საჭირო იყო თვით ქართულ ენის დასაცავად და

ამასთან არც საბჭოს შეეძლო ის გეგმა არ შემონტანა, რადგან ეს მთავრობის ბრძანება იყო და არა სათათბიროდ გადმოცემული კითხვა. ამასთან ის ახალი გეგმა წარმოადგენდა იმავე ძველ პროგრამას, ოღონდ ოთხად გაყოფილს, რომელშიც ქართულ ენას დათმობილი ჰქონდა ოთხსავ განყოფილებაში 18 გაკვეთილი ყოველ კვირაში. აბა ჰკითხეთ ბ. ფანცხავას, რა მიზეზით არ არიგებდენ სკოლებში იმ პროგრამებს ოთხწლოვან კურსის შემოსაღებად? საბჭოს ხმაც არ ამოუღია წინააღმდეგ ოთხწლოვან კურსის შემოღებისა და არც დაუწუნია ქართულ ენისთვის გადადებული 18 გაკვეთილი; არც ბ. ფანცხავას, არც ნ. ნიკოლაძეს და არც სხვა მწევრებს კრინტიც არ დაუძრავთ ამაზე, როგორც ეს საბჭოს ჟურნალებიდან სჩანს (სეკტემბრიდან **1902** წლისა **1904** წლის დასასრულამდე). მაშ რა საჭირო იყო ჩემი ცალკე გამოჭენება?

აი იმის მიზეზი, რომ, როცა საბჭომ მაღალ მთავრობის მოწერილობა (20 აგვ. **1902** წ. № 931) მე გამომიგზავნა (24 ოკტ. № 398) „на заключеніе“, მა'შინ მე პასუხის მიცემაც არ მინდოდა, რადგან ვისაც ჰკითხავდენ, იმას უნდა მიეცა პასუხი: საბჭოს ჰკითხავდენ და საბჭოსვე უნდა მიეცა პასუხი და არა მე, როგორც მეთვალყურეს. მაგრამ რადგან დაჟინებით მკითხავდენ, მეც ასეთი გადაკრული პასუხი მივეცი: „по прямому смыслу онаго отношенія новые учебные планы (съ распредѣленіемъ учеб, матеріала на четыре года для ц-школъ груз. Экзархата) должны быть разосланы по школамъ для руководства при преподаваніи, что, однако, не исполнено, несмотря на неоднократя письменныя и словесныя мои настоянія, вслѣдствіе чего ц – школы Епархіи въ насто ящемъ году остаются безъ учебныхъ плановъ“, ე. ი. ამ წელიწადს ოთხწლოვანი კურსი სკოლაში შემოღებული არ იქნება და მეც პასუხისმგებლობა მომიხდია მეთქი. როგორც ვსთქვი, ოთხწლოვანი კურსი სამწლოვანის მაგიერ დიდი შე-

ღავათი იყო ჩვენის სკოლებისათვის და კერძოთ ქართულ ენის წარმატებისათვის, რადგან რასაც აქამდი სამ წელიწადს ასწავ-ლიდენ, ამას იქით იგივე სამოსწავლო მასალა ოთხ წელიწადს უნდა ესწავლებინათ. ეს შეიგნეს იმერეთის და ქართლ-კახეთის სკოლების საეპარქიო საბჭოებმა და ამიტომ ის ახალი სამოსწავ-ლო გეგმა მაშინვე მიიღეს. – ახლა ჰკითხეთ ბ. ფანცხავას: რა-ში დაინახა იქ ჩემი ღალატი ქართულ ენისა?!

კერძოდ იმერეთის ეპარქიის საბჭომ, რომელთა მწევრებ-ში ითვლებოდენ ჩვენი ცნობილი პატრიოტები (მ. კელენჯე-რიძე, მ. ჩოგოვაძე, დეკანოზი ცაგარელი, დ. ჭეიშვილი, დ. შვანგირაძე, დ. დათოშვილი, ბ. კასაბიევი და სხ.), ხმა ამო-უღებლივ მიიღო ახალი გეგმა, რადგან ამ ახალ გეგმაში ვერა-ფერი საღალატო ვერ ნახა და დაადგინა: „учебный планъ принять къ свѣдѣнію и исполненію и разослать по шлокамъ“ (იხ. ჟურნალი იმერეთის საბჭოსი 1902 წ. №14, მუხლი 13). რადგან სკოლებს არ ეყო გამოგზავნილი ახალი გეგმები, საბჭომ ახლად გამოიწერა ეს გეგმები, ხოლო იმერე-თის ეპარქიის სკოლების მეთვალყურემ, მ. კელენჯერიძემ, ამ ახალ გეგმით შეადგინა გაკვეთილების გაწესრიგება (расписаніе уроковъ), და საბჭოსთვის არ უკითხავს ისე კიდეც და-უგზავნა სკოლებს სახელმძღვანელოდ, რომლის განკარგულე-ბა შემდეგ დაამტკიცა საბჭომაც (იხ. ჟურნალი იმერეთის სა-ბჭოსი **№ 16, 10** ოკტომბრის). ეს ჟურნალი დაამტკიცა იმე-რეთის ეპისკოპოზმა, ცნობილმა ქართველობით ლეონიდემ.

მაშ თუ ბ. ფანცხავა ზემოხსენებულს ჩემს „საღალატო“ აფიაციალურს პასუხში, იოტის ოდენაც არის ღალატს მართლა ამჩ-ნევდა (და არა განზრახ მაბეზღარობდა, განგებ ატყუებდა სა-ზოგადოებას, რომ სამაგიერო გადაეხადა ჩემთვის პირადის ან-გარიშებისთვის), პირველად მოღალატეობა ეპ. ლეონიდისთ-ვის უნდა ეკიჟინა, რომელმაც დაამტკიცა იმ საბჭოს ჟურნალი (**№ 14, 10** ოკტ.), მერე ზემო ჩამოთვლილი ქართლ-კახე-თის და იმერეთის საბჭოს მწევრებისთვის, რომელთა შორის

ირიცხებოდენ ცნობილნი ქართველნი პატრიოტნი და მწერალ-
ნი. რაღა მე ამომიღო მიზანში? რატო ამათ კალთას აფა-
რებს და მარტო მე მისისტიკინებს?

თუნდაც რომ ბ. ფანცხავამ იმერეთის საბჭოს მწერლებს
და ეპ. ლეონიდს ღალატი დაუმტკიცოს (ნუ იყოფინ!), იმ
შემთხვევაშიც მე მოღალატეებში ვერ გამრევს და აი რატომ:

ა) მე არც ის „ახალი გეგმა“ მიმიღია სკოლებში, არც
დამიგზავნია, არც შემიდგენია იმ გეგმით ახალი ნუსხა გაკვე-
თილებისა და არც მიბრძანებია სკოლების მასწავლებელთათ-
ვის და სჯულის მოძღვართათვის, რომ იმ გეგმით და იმ ნუს-
ხით დაეწყოთ სწავლება, როგორც ეს სხვა ეპარქიების მე-
თვალყურეებმა ქნეს (იმერეთისამ, ქართლ-კახეთისამ და აფხა-
ზეთისამ) და არც ცალკე ინსტრუქცია დამიწერია და დამი-
ბეჭდვინებია იმ ახალ პროგრამების განსახორციელებლად. ბ)
მე ჩემით არა მომიმოქმედნია რა, არამედ ფოთის საბჭოს ვსთხოვ-
დი, რომ ის ახალი პროგრამა ოთხწლოვანის სწავლის შემო-
საღებად სკოლებისთვის დაერიგებინათ, რადგან ასეთი იყო
ბოძანება: „распредѣленіе на 4 года учебныхъ пред-
метовъ въ ц-школахъ, груз. Экзархата теперь же ра-
зослать всѣмъ школамъ, дабы съ наступающаго же
190²/₃ учеб. Года ввести четырехгодичный курс пре-
подаванія (იხ. ბრძანება **1902** წ. **12** აგვ. იქვე). მაშასადამე
დამნაშავე ვარ (თუ ამას დანაშაულად ჩამითვლის რომელიმე
უგუნური!) მხოლოდ იმაში, რომ საბჭოს ვსთხოვე (და არა
„ვუბრძანე“ – მე საბჭოს მბრძანებელი არ ვყოფილვარ!), რომ
ის ახალი პროგრამები სკოლებში დაეგზავნათ თანახმად მთავ-
რობის ბრძანებისა. და ეს ჩემი თხოვნაც ფოთის საბჭოს ზემო-
ხსენებულმა ბრძანებამ გამოიწვია, (**24** ოკტ. **№ 398**) და არა
ჩემმა წინ-წახტომამ. თხოვა ხომ ღალატი არ არი?

გ) ფოთის საბჭო ამ შემთხვევაში უკანონოდ მოიქცა
ფორმალურად და არსებითადაც; „ბრძანება“ უსათუოდ უნდა
შეესრულებია (შეუსრულებლობა არ შეიძლებოდა): ე. ი.

პროგრამები უნდა სკოლებში დაეგზავნათ. ხოლო იმ შემთხ-
ვევაში, თუ საბჭოს უნდოდა იმ პროგრამის გეგმის შესახებ
კითხვა დაეყენებინა, ამისთვის სხდომები უნდა დაენიშნა. შემდეგ
პროგრამების დაგზავნისა და თავისი დადგენილება ყველა მწევ-
რებისაგან ხელმოწერილი თავისისავე სახელით მაღალ მთავ-
რობისთვის უნდა გაეგზავნა. ასე არ ინება საბჭომ: იმის ნაცვ-
ლად, რომ ეს საკითხი თვითონ გადაეწყვიტა (რადგან ვისაც
ჰკითხავენ იმანვე უნდა მისცეს პასუხი), ფოთის საბჭომ მე მო-
მთხოვა პასუხი: ყვავმა რო თავისი მკვდარი ბახალა ბუს მი-
უგდო, დიდი თავი გაქვს და შენ იტირეო, ისე მოხდა – თავისი
უნუგეშო საქმე მე გადმომიგდო, – რაოდა, მარტო შენ გაეც
პასუხიო...

მე მაინც ორჯერ მივეც პასუხი: ერთი 28 ოკტ. **1902**
წ. **(№ 206)**, სადაც ვთხოვდი, პროგრამები დაეგზავნათ, და მე-
ორე **1901** წ. **27** იანვარს (იხ. ზემო), რომელშიც იმასვე
ვთხოვდი და დავსძინე: რადგან წელიწადი თავდება, და პრო-
გრამები დღემდი დაგზავნილი არ არის, ამის გამო ამ სამო-
სწავლო წელს ოთხწლოვანი კურსი შემოღებული არ იქნება,
ე. ი. მე ამაში პასუხს ნუ მაგებინებთ-მეთქი.

დ) ამასთან ისიც მიიღეთ სახეში, რომ, როდესაც ფოთის
საბჭომ მე შეკითხვა გამომიგზავნა ახალ გეგმაზე (**24** ოკტ.
1902 წ. № **398**), მაშინ ეს გეგმა უკვე მიღებული იყო და ძა-
ლაში შესული ყველა საექსარხოსოს ეპარქიებში, და ნუთუ შე-
იძლება კაცმა გულშიც გაივლოს, ვითომ ფოთის საბჭო გაბე-
დავდა ახალ გეგმის უარისყოფას? და თუ ამისთანა გამბედავე-
ბი მართლა ერივნენ იმ საბჭოში, რას უცდიდენ? ვინ უშლი-
და მაგალითად ბ. ფანცხავას ანუ ბ. ნიკოლაძეს, გამოლაშქ-
რებოდენ ახალ გეგმას, სამის ეპარქიის დადგენილება შეუ-
რაცხეყოთ, უწმ. სინოდისთვის უკან წაეღებინებიათ მისი (ბ.
ფანცხავის კრიტიკით) გაწბილებული გეგმა და მთავრობის ბრძა-
ნება? რად ელოდენ უსათუოდ ჩემს ოფიციალურად გამოჭე-
ნებას და მარტოდ-მარტოსას?

მართლაც გულში ეს გმირული გამოლაშქრება უნდა სდებოდათ ბ. ფანცხავას პარტიას, მაგრამ რაკი ამდენი გმირობა არ ეგულებოდა თვისს „სერთუკიან·“ პარტიაში, ეს „საგმირო საქმე“ მარტო მე დამაკისრეს: წადი და კატას ეჟვანი შენ შეაბიო მარტომაო! თვითონ სოროებში ჩასძვრენ... აი რა გმირები ჰყოფილან ეს დიდ-დიდ იდეალებზე მაღლა მყვირალნი ფრთხილი თაგუნები!

რატო მაშინ მაინც, როცა მე მარტომა კატას ვერ გაუბედე ეჟვნის შებმა, ეს გმირები თვითონ არ გამოვიდენ თავისის დოკლადებით, მეცნიერულ კრიტიკით დასამხობად მთავრობის გეგმისა? ამის დაშლა მაინც ხომ არ შემეძლო მე? არათუ ამ შემთხვევაში, არამედ ბ. ფანცხავა კამპანიითურთ არას დროს არ გამოსულან ქართულ ენის დასაცავად წერილობითის „პროტესტით“, სტრიქონიც არ დაუწერიათ...

მაშ რად მიკიჟინებს მარტო მე ბ. ფანცხავა „მოღალატეობას“? ალბათ იმიტომ, რომ ვერ გამასულელა და კატას ეჟვანი ვერ შემამბევინა მარტოსა. ალბათ ბ. ფანცხავა ჩემგან ელოდა დაახლოვებით ამისთანა პასუხს საბჭოს შეკითხვაზე; მთავრობის ახალი გეგმა არ მიიღოთ, ის უმსგავსოა, სულელურია; ნურც სკოლებში დაურიგებთ, ნურც ოთხწლოვან კურსს მიიღებთო! ამისთანა პასუხს რო გამომტყუებდენ, იქნება ეს ჩემი პასუხი ჩემის სახელით და საბჭოს „ნომრით“ გავლენიან პარტიას მთავრობისათვის გაეგზავნა! აი მაშინ ჩემს „ფოთელ მეგობრებს“ გულის წადილი აუსრულდებოდათ; მე სამსახურიდან გამაძევებდენ, ტიმოშკას დანიშნავდენ! ნუთუ ეს ედოთ გულში ზოგიერთებს? ეს საწყენათ დაურჩებოდათ მთელს სამღვდელოებას ეპარქიისას, ავნებდა ქართულ ენას და სკოლებს, დაამწუხარებდა ჩემს გმირებს – სამრევლო სკოლების მასწავლებელთ. მაგრამ სამაგიეროთ დიდათ გაახარებდა იმ „სერთუკიან“ ვეშაპებს, რომელნიც ჩემის განდევნით თავიდან მოიშორებდენ „საშიშ მეთვალყურეს“ მათის „გმირულის“ ბურთაობისას საზოგადოების თანხით. მრწამს, რო ჩემი განდევ-

ნა ჭკვაში არ დაუჯდებოდა თვით ბ. ფანცხავას ამ „ჭეშმარიტს პატრიოტს“, რომელსაც ზემო აღნიშნული ჩემი აფიციალური პასუხი „საღალატო წერილად მოლანდებია და დღემდიც ვერ დამცხრალა, ვერ მოუნელებია ქართული ენის მოღალატე“!

ღრმად ჩააკვირდით მკითხველნო და გამოიცანით გულისხმიერათ, ვინ ღალატობს საქვეყნო საქმეს ამ შემთხვევაში – მე, თუ ვინც მოღვაწე-მოჭირნახულეთ ხელფეხს უკრავს, გზებს უხლართავს, მახეებს უგებს, და ჭორებს უვრცელებს, ქვეყანას ატყუებს!

მაგრამ, მკითხველი რო უფრო ღრმად ჩავახედო იმაში, თუ რამდენად ბ. ფანცხავა ჰღალატობს სიმართლეს და თვით ქართულ ენის ინტერესებს სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში, მე მოვიყვან მეორე ნახევარს ზემოხსენებულის ჩემის აფიციალურის მოხსენებისას. ოღონდ აქ ცოტა სიტყვები უნდა დავურთო, რომ ყველასთვის გასაგები გახდეს ჩემი პასუხი.

ზემოხსენებულს მთავრობის იმავე მოწერილობაში მეორე მუხლში (**20** აგვ, **1902 წ. № 931**) მთავრობა ავალებდა ფოთის საბჭოს: ისიც გამოიკვლიეთ, თუ რომელი სამრევლო სკოლა ეპარქიისა ეკუთვნის პირველ ტიპს ახალ გეგმაში აღნიშნულს სკოლებისას, სადაც ქართულ ენის სწავლება ნებადართულია 18 გაკვეთილით ყოველ კვირაში და რომელი მეორე და მესამე ტიპსაო (უქართულენოთ).

ამ კითხვაზე იმერეთის საბჭომ გადაჭრით მიუგო მაღალ-მთავრობას: „всѣ церковныя школы Имеретинской епархіногнести къ первому типу школъ“ (იხ. ჟურნალი **№ 16**, **1902** წ.). თუმცა იმერეთის სკოლების სიაში სვანეთის სკოლები ერია, სადაც ახალ გეგმის ერთის ყრუ შენიშვნის ძალით ქართული ენა არ უნდა ესწავლებინათ, რადგან სვანებს არ ესმით, ამ სვანეთის სკოლების მეორე ტიპობაზე იმერეთის საბჭომ ბრძნულად ყური მოიყრუა; სვანებს რო ქართული ენა არ ესმისთ – ამაზე ხმა არ ამოუღია საბჭოს, სვანების სახე-

ლიც არ უხსენებიათ, ისე ბრძნულად ჩააფუჩეჩეს ეს კითხვა
და კიდეც თავისი გაიტანეს.

ფოთის საბპოც ასე უნდა მოქცეულიყო მეგრელების
და მეგრელთ სკოლების შესახებ. მაგრამ სამწუხაროდ, აქაც
გონიერება მოსტაცა გავლენიან მწევრებს იმ „სერთუკიან ვე-
შაპთა“ ზედ-გავლენამ, რომელნიც, როგორც ზემო მოგახსე-
ნეთ, საზოგადოების ფულებს „ავის თვალებისაგან“ იცავდენ
და ჩემს ფოთიდან გაძევებას ნატრულობდენ, ჩემს სამსახური-
დან გაგდებას ანაცვალებდენ ქართულ ენის ბედსაც.

ამათის გავლენით ზოგიერთმა მოინდომეს ეს კითხვა ჩემს
საწინააღმდეგოდ გამოეყენებიათ და ამ განზრახვით შექმნეს
ლაპარაკი იმაზე, რომ ახალ გეგმის შენიშვნაში უსაუთუოდ
მეგრული ენა იგულისხმებაო (უქართულ ენოდ, მეორე ტი-
პისად) და მოითხოვეს, რომ მე შემეტანა ამაზე ოფიციალური
ქაღალდი დასარღვევად. მე მოვახსენე: მეგრელის სახელიც რომ
იმ შენიშვნაში არ არის ნახსენები, თქვენ რა გრჯით, რომ
მეგრელების საკლავს დანას სჩხრეკთ მეთქი! ჩვენ მივწეროთ
მთავრობას, რომ ეპარქიის სკოლები ყველანი „პირველის ტი-
პისანი“ არიანთქო (როგორც იმერეთის საბჭომ მიუგო და მით
სვანების სკოლების მეორე ტიპობა ჩააფუჩეჩა). როდესაც მთავ-
რობა თვითონ დააყენებს კითხვას მეგრელების არა-ქართველო-
ბაზე, მაშინ პასუხი მივსცეთ, რომ მეგრელნი ქართველები
არიან, ქართული ესმისთ მეთქი. თუ ამის შემდეგაც მთავრო-
ბა მეგრელების არა-ქართველობას დაიჟინებს, აი მხოლოდ მა-
შინ დიაღაც ვრცელ დოკლადს მოგართმევთ, სადაც მეგრელ-
თა ქართველობას დავამტკიცებ აუარებელ საბუთებით მეთქი,
ოღონდ იმ „დოკლადზე“ მთელმა საბჭომ უნდა ხელი მოაწე-
როს და არა მარტო მე გამომაჭენოთ მეთქი: ერთი რომ ეს
უკანონოც იქნება, რადგან ვისაც ჰკითხავენ, იმან უნდა პა-
სუხი მისცეს მეთქი და არა კერძო პირმა („არა-მკითხემ“) და
ამასთან ჩვენთვისაც საშიშარიც იქნება მარტოდ-მარტო მთავ-
რობის წინააღმდეგ გამოლაშქრება მეთქი: მე გამაგდებენ, ტი-

მოშკას ჩაგისვამენ, საქმე წაგვიხდება-მეთქი. ვინ დაგიჯერა! უსათუოდ დამაკისრეს სიტყვიერად, რომ ჩემგან ხელმოწერილი ქაღალდი შემეტანა მთავრობის წინააღმდეგ შესახებ სამეგრელოს სკოლების დაცვისა „მეორე ტიპობისაგან“.

დააკვირდით მკითხველნო, რა უგუნურობაა: არც მთავრობის ქაღალდი (№ 93), არც დაბეჭდილი გეგმა სამეგრელოს სკოლებზე ხმას არ იღებენ, მეგრელების ხსენებაც იქ არ არის, ხოლო ფოთელი საბჭო მაინც კითხვას აყენებს: მეგრელები ქართველები არიან თუ არაო!!. შეუძლებელია კაცმა ეს უგუნურება სხვაფერ ახსნას, თუ არ იმით, რომ ამ კითხვის დაყენებით პირადად მე მახეში უნდა გავებით; ჩემგან აფიციალურს ქაღალდს მოითხოვდენ, იცოდენ, რომ მე მეგრელთა ქართველობას დავიცავდი, ამ ქაღალდის ძალით მთავრობის წინააღმდეგობას დამიმტკიცებდენ, იმ „ვეშაპების“ ხელში ჩაუგდებდენ და ფოთიდან განდევნიდენ იმ რაინდების მოქმედებათა „საშიშარს მეთვალყურეს“. მე მაინც სხვებრ ვერ ავხსენი ესეთი მათი უგუნურობა და ვერც აიხსნება…

ამიტომ მე პასუხი არ მივეც. შემდეგ ოფიციალურად ორჯერ მომთხოვეს პასუხი შეკითხვაზე: სამეგრელოს სკოლები პირველს ტიპს ვაკუთნოთ, თოუ მეორესო (24 ოკდ. 1902 წ. № 398). იგივე საკითხი კიდე ერთჯერ გამიმეორეს და სიტყვიერათაც ძალიან მევედრებოდენ პასუხის მოცემას.

მაშინ მეც, თუმც ვხედავდი აქ მახე ჰქონდა ჩემთვის გაბმული, მაგრამ მაინც გავბედე და ასეთი პასუხი მივეცი, რომელში მეგრული შკოლა არ მოვიხსენიე ისე თვით ამ კითხვის დაყენება დავგმე და ისეთი აზრები მივეცი საბჭოს, რომლის ძალით მთავრობაც ვერ წამოაყენებდა ამ კითხვას. აი, ეს ჩემი პასუხი (იმავე 28 ოკდ. № 206 და 27 იანვ. 1903 წ. № 37), რომელიც ბ. ფანცხავას ჩემ „საღალატო საბუთებად“ მიაჩნია, ხოლო მე ამ პასუხით თავი მომაქვს, როგორც საბუთით ჩემის გამბედაობისა ქართულ ენის დაცვაში. გულისხმიერად დააკვირდით:

„Обсужденіе вопроса о томъ, какому типу (изъ трехъ) будеть слѣдовать та или другая школа, принадлежитъ прежде всего уѣзднымъ отдѣленіямъ, и, пока послѣдніе не выскажутся по сему вопросу, я нахожу неправильнымъ (вѣ видахъ соблюденія принятаго порядка) высказаться по данному вопросу, весьма сложному, требующему большой осмотрительности при извѣстномъ Совѣту волненіи умовъ въ обществѣ по поводу пущенныхъ злонамѣренными людьми ложныхъ слуховъ. Таковое мое мнѣіе о передачѣ настоящаго дѣла заключенію уѣздныхъ отдѣденій я высказывалъ на каждомъ засѣданіи совѣта съ сентября мѣсяца с/г и совѣть, какъ мнѣ казалось, каждый разъ признавалъ правильными представленные мною резоны“ (შეადარეთ ბ. ფანცხავას თარგმანი ამ მუხლისა მისს წიგნაკში გვ. 13).

ნეტა რა ნახა აქ „საღალატო“ ბ. ფანცხავამ? საღალატო კი აქ არაფერია, ხოლო თავგამოდება ჩემი აქ ცხადათ აჩანს; ცოტა რომ გავავრცელოთ აქ გამოთქმული ჩემი აფიციალურის ქაღალდის აზრი, აი რას მოვახსენებ საბჭოს ამ ჩემს პასუხში:

აქ მე უარ ვყოფ თვით ამ კითხვის წამოყენებას საბჭოსგან, როგორც უგუნურებას და საზარალოს ქვეყნისთვის, რადგან ეს კითხვა „რთულია“, მისი გადაწყვნტა დიდს დროს მოითხოვს და ამასთან „მეტად დიდს სიფრთხილესაც. მით უმეტეს დღეს არ შეიძლება ამ კითხვის დაყენება, რადგან, „როგორც საბჭომ იცის, დღეს საზოგადოება აღელვებულია ყალბი ხმებით, რომელიც გავრცელებულია მავნე პირებისაგან“.

ერთის სიტყვით ამ ჩემს აფიციალურს პასუხში მე ვეუბნები ფოთის საბჭოს: ამ კითხვის არათუ გადაწყვეტა, არამედ წამოყენებაც უგუნურობა იქნება მეთქი, შკოლებში პროგრამის შეცვლა ანუ ქართულ ენის დამცირება და გარდაქმნა დღეს შეუძლებელია, რადგან დღეს უკვე ხმა გავცელებულია ხალხ-

ში და საზოგადოება ღელავს ამ ამაღელვებელ ჭორებით, ვი-
თომ ქართულ ენას სკოლებიდან აძევებდენ ანუ ამოკლებდენ,
ე. ი. დღეს ამ კითხვას ნუ წამოაყენებთ, თორემ ხალხი იბუნ-
ტებს ქართულ ენის დასაცავად, ამას საშიშარი შედეგი მოყ-
ვება და სხ. ხოლო თუ ამ კითხვის წამოყენებას მაინც-და-მა-
ინც არ დაიშლით, იმ შემთხვევაში წინ-და-წინ საბჭოს ყველა
განყოფილებათა დაჰკითხეთ და მხოლოდ მაშინ ჩემი აზრი მო-
მთხოვეთა-მეთქი მაგ კითხვაზე.

ცხადია, რომ მე ყოველ ღონეს ვხმარობ, რომ არათუ
არ შეიცვალოს ქართულ ენის მდგომარეობა ეპარქიის სკო-
ლებში, არამედ ამაზე ხმაც არ ამოიღოს საბჭომ, რადგან ეს
კითხვა მთავრობას არ წამოუყენებია; ხოლო იმ შემთხვევაში
თუ მთავრობა თვითონ წამოგვიყენებდა მას, მაშინაც უარი
უთხრათ ჩვენს უფროსებს, რადგან საზოგადოება ჰღელავს და
უდროოც არის და საშიშარიც ამ საკითხის აღძრვა. მრწამდა,
რომ ამ საბუთებს მთავრობა ყურადღებას მიაქცევდა და არ
აჩქარდებოდა. იმ შემთხვევაშიც, თუ მთავრობა მაინც იმ კითხ-
ვას გადაჭრით დაგვიყენებდა და პასუხს მოგვთხოვდა, მაშინაც
ჯერ საბჭოს განყოფილებათა უნდა დაჰკითხოთ, მერე მე-
თვალყურეთ და მაშინღა იქონიეთ გადამწყვეტი მსჯელობა-
მეთქი.

ასეთია ჭეშმარიტი აზრი ჩემის პასუხისა, და არ ვიცი,
როგორ გაჰბედა ბ. ფანცხავამ და ქვეყანას აცნობა, ვითომ მე
არავითარი პასუხი არ მიმეცეს საბჭოს დაკითხვაზე? – იმით
გაჰბედა, რომ ჩვენს ზნეობრივ განხრწნილ რედაქციებში ძმა-
ბიჭები ეგულებოდა, „დერჟი-მორდები“ და მათის დახმარების
იმედით გამხნევებული იყო.

ამ ნაირად გამოირკვა, რომ ჩემი ზემომოყვანილი პასუხი
ფოთის საბჭოს სახელზე არათუ ღალატიანი არ იყო, არამედ
ერთად-ერთს გზას გვიჩვენებდა დასაცავად ქართულის ენისა
სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში. მაგრამ ფოთის საბჭომ,
ბ. ნიკოლაძის და ფანცხავას ხათრით, არა თუ არ განიხილა

ის ქაღალდები (№№ 206 1902 წ. და 37 – 1903 წ.), არა-
მედ არც კი წაუკითხვინებიათ იგინი სხვა მწევრებისთვის. ეს
იქიდან სჩანს, რო არც ერთს ჟურნალში იმ ქაღალდებზე და-
დგენილება საბჭოსი არ არის აღნიშნული.

ამ ძვირფასს ჩემს პასუხს გვერდი რო აუქციეს, სამაგიე-
როდ დაჟინებით მთხოვდენ, რომ ჩემის სახელით შემეტანა
საბჭოში დარღვევა მ. ვოსტორგოვის აზრისა შესახებ მეგრე-
ლების არა-ქართველობისა, თუმცა, როგორც მოგახსენეთ, ეს
კითხვა არც მთავრობას, არც მ. ვოსტორგოვს წერილობით
არ დაუყენებიათ, მაგრამ ჩვენი „სერთუკიანები“ ძალად აყე-
ნებენ, რომ ამ კითხვის გადაწყვეტაში მე გამრიონ და მთავ-
რობას მიმცენ, – მე მაინც ასე მესმოდა; ალბათ ეს „ფოთელ
ვეშაპებს“ ძალიან არგებდა საზოგადოების ფულებზე გაღვიძე-
ბულ მადის მოსაკლავად. რაკი დავრწმუნდი, რომ ფოთელ
საბჭოს „სერთუკიან მწევრების“ წყალობით ჩემი პასუხები მა-
უდს ამოუდეს, არ მოისმინეს, მაშინ შევასრულე ამ სერთუ-
კიანების სურვილი: ვრცელი მოხსენება დავწერე წინააღმდეგ
მთავრობის აზრისა, ლექსიკურად და გრამატიკულად დავარ-
ღვიე ჩემის უფროსების აზრი იმაზე, რომ მეგრელები ქართვე-
ლები არიან, ქართული ლაპარაკი ესმისთ და სამეგრელოს
სკოლების „მეორე ტიპობა“ უარვყავ; ბოლოს ხელიც მოვა-
წერე და ფოთში ჩავიტანე ჩასაბარებლად.

მაგრამ რადგან ფოთში ნამდვილ წყაროებიდან გავიგე,
რომ ამ ქაღალდს თურმე ჩემდა გასაძევებლად ელოდნენ ვე-
შაპები, ამის გამო ქაღალდი არ მივეცი, ბათუ ურიდიას გა-
დავაწერინე ტექსტი მოხსენებისა, რომელიც წინდაწინ წაუ-
კითხე საბჭოს თავმჯდომარეს და რამდენიმე მღვდლებს. საღა-
მოს სხდომა იყო და იქ წავიღე გადაწერილი ტექსტი ჩემგან
ხელმოწერილი. ასე განვიზრახე: საბჭო მოისმენდა ამ ტექსტს,
თუ მოიწონებდენ, ყველანი ხელს მოაწერდენ და მეც მოვაწერდი.

მაგრამ ბ. ნიკოლაძემ არ ქნა: სანამ შენის სახელით
მარტო შენგან ხელმოწერილი ქაღალდი არ მოგვივა, მანამდი

არ მოგეხსნებითო. მე ვუპასუხე: „პასუხს საბჭოს თხოვენ და საბჭომვე უნდა მისცეს პმსუხი; თორემ რას ემგვანება საბჭოს მაგიერ ეპარქიის მეთვალყურე აძლევდეს პასუხს – ის მომივა, რაც არა-მკითხე მეამბეს მოუვიდა! დააყენეთ კითხვა, ვილაპარაკოთ, ნალაპარაკევის მიხედვით მე დავწერ პასუხს, ხელს მოვაწერ და თქვენც ყველამ ხელი მოაწერეთ, მთავრობას ყველას სახელით გავუგზავნოთ მეთქი“.

ეს ბ. ნიკოლაძემ არ ინება და საბჭოს მწევრებიც თავისკენ გადაძალა. მარტო მღვდელი ი. ბობოხიძე დარჩა ჩემკენ და ითხოვდა ჩემთან ერთად, რომ ეს კითხვა საბჭოს ამავე სხდომაზე (27 მარტს) გადაეწვიტა, ოქმის დაწერა ჩემთვის მოენდოთ (რომელიც წინდაწინვე დაწერილიც მქონდა) და იმ ოქმზე ყველა მწევრებს ხელი მოეწერათ და არა მარტო მე. ხმის უმეტესობით გადაწყდა: 16 აპრილამდი წარმომედგინა საბჭოსთვის ჩემგან ხელმოწერილი ოფიციალური პასუხი (ჟურნ. № 6. 27 მარტი 1903 წ.). მაგრამ სანამ მე უკვე დამზადებულს პასუხს ჩავაბარებდი საბჭოს დასარღვევად მთავრობის აზრისა, ფოთის ეპისკოპოზმა თვითონ გადასწყვიტა ეს კითხვა თანდასწრებით ექსარხოსისა და მ. ვოსტორგოვისა. წახდა საქმე!

მაშინ საზოგადოებაში და პრესსაში ხმა დამიყარეს, ვითომ ეს ჩემის წყალობით მომხდარიყოს. მაშინ მე გაზეთში გამოვაცხადე იმის სახელი, ვინც იყო ამის მოქმედი, და რომ ჩემზე ეჭვის შემოტანა არავის შესძლებოდა, თვით აფიციალურს ჩემს ანგარიშშიც დავასახელე, ვინც ამის მოქმედი იყო. ეს ანგარიში ფოთის საბჭომაც დაადასტურა და ეპისკოპოსმაც დაამტკიცა, ისე რომ დამნაშავეთ კრინტიც ვ,ერ დასძრეს (იხ. დაბეჭდილი ანგარიში 1902 – 3 წ. გვ. 28 – 29). საბჭომ ახალი გეგმა და გაკვეთილების ნუსხები სენაკის და ზუგდიდის განყოფილებებს დაურიგა და უბრძანა ამ გეგმით შემოეღოთ სწავლება სამეგრელოს სკოლებში (იხ. საბჭოს ქაღალდები 25 აგვ. 1903 წ. №№ 259, 260). ყოველივე ეს უჩემ·ოდ მოხდა!

მაშინ მწარე გამოცდილებამ სულ სხვა გზას დამაყენა ქართულ ენის დასაცავად სამეგრელოს სკოლებში, იმ ჩვეულ გზას,

რომელსაც ვადექი თფილისში ყოფნის დროს მუდამ გამარჯვებულად. ეს გზა იყ. მარტოდ თავის თავზე დანდობა, უკიდურესად თავის განწირვა, ჩუმად მოქმედება და გამოცდილ ხერხებით. საიდუმლოდ მოქმედება იმიტომ იყო საჭირო, რომ ჩვენი გადაგვარებული, უსულ-უგულო უიდეალო-უპატრიოტო „რუსეთუმეებში“ ბევრი ურევია შურიანობით მაბეზღარნი, რომელნიც არას დაგიდევენ, არას დაგიზოგვენ, ღონდ მაგათთვის უსიამოვნო კაცი მოიშორონ, მაგათს ბნელ საქმეებში „ავი თვალი“ არ ჩაახედონ.

ჩაველ თფილისში, ექსარხოსის წინ დავემხვე, მოვახსენე: გნებავთ ახლავე სამსახურიდან გამაგდეთ, დამღუპეთ ამდენის ობოლ-შვილების პატრონი, იმ ახალ განკარგულებას ვერ შევასრულებ შესახებ სამეგრელოს სკოლებზე მეთქი. გაცვიფრდა კეთილი ექსარხოსი (რომელიც ჩვენმა „რუსეთუმეებმა“ უმიზეზოდ ტიმოშკებში ჩარიცხეს). მკითხა რა მიზეზითაო? მოვახსენე: მთელს სამეგრელოში ხმა გავარდა, ვითომ ქართული ენა მოსპესო, თავად-აზნაურობა საჩივრებს ამზადებს ხელმწიფესთან, საზოგადოება ღელავს, ხალხი ჩვენს სკოლებს ცეცხლს უკიდებს, ჩვენს მასწავლებელთ სცემენ, ნასწავლი კაცები ამზადებენ წიგნაკებს ჩვენის მთავრობის განკარგულებათა საკრიტიკოდ, ჩემი მდგომარეობაც საშიშარია და პირადად თქვენც, უეჭველად, დიდს უსიამოვნებას შეგამთხვევენ საჩივრებით-მეთქი· მიბრძანა: მე უსაფუძვლო საჩივრების არ მეშინიანო. მოვახსენე: ნუ გამიწყრებით და სიმართლეს მოგახსენებთ, სიმართლის მოყვარენი ბრძანდებით, წმიდა გონებით, ნება მომეცით და იმედი მაქვს, ყოვლადის საფუძვლიანობით დაგიმტკიცებთ, რომ სკოლის მთავრობა ღრმად და უბედურად სცდებით ან გაცდენენ, როდესაც გარწშუნებენ, ვითომ მეგრელებს ქართული არ ესმოდეთ-მეთქი, მეგრული ძველი ქართული ენაა-მეთქი.

ნება მიბოძა ლაპარაკისა. მეც დიდათ მომზადებული ვიყავ. ის დოკლადიც ხელში მეჭირა, რომელიც ფოთის საბჭოს-

თვის უნდა მიმერთმია **16** აპრილის სხდომისთვის. ყოვლადის დაწვრილებით ვუმტკიცებდი; რამდენიც სიტყვა შემიბრუნა ყველა ავუხსენი, მთელი ისტორია ვუამბე, თუ რამდენჯერ ექ-სარხოსები სცდილან მეგრელებისთვის საღმრთო წერილი მეგ-რულად ეთარგმნათ და ყოველთვინ ამდენი ნაშრომ-ნამოქმედარი-ნახარჯი დაღუპულა სასირცხვილოდ იმ კაცუნე-ბისა, რომელთაც მთავრობა მოატყუეს, რომ რამე ჯილდო გამოეცანცლათ. ახლაც ასე მოხდება-მეთქი: ჩემი შერცხვენა თქვენი სანაცვალო იყოს, მაგრამ ისა მკლავს – თქვენ შერცხ-ვებით და მაშინ მე თქვენი რისხვა არ ამცდება, – რო სიმართ-ლე არ მოგახსენეთ, იმას დამაბრალებთ, სამსახურიდან გამიძა-ხებთ, აი ამიტომ გიბედავთ და ახლავე ამას მოგახსენებთ-მეთ-ქი, რომ მერე საყვედური ავიცდინო.

მღვდელ-მთავარი წამოდგა, სიარული დაიწყო, დაფიქრ-და... უცებ მომიბრუნდა და მითხრა: სულ მართლს ამბობ? ხომ არ სცდებიო?

მოვახსენე: თქვენო მეუფებავ, თქვენ შეგიძლიათ ერთის კალმის მოსმით ცხოვრებიდან ამომშალოთ, დამღუპოთ ოჯა-ხიანად, – ტყუილებს როგორ გაგიბედავთ; მართლის თქმისაც მეშინია, ნახევარიც ვერ გამიბედნია, ისიც უკიდურეს მდგო-მარეობამ და თქვენგან საყვედურის მოლოდინის შიშმა გამა-ბედვინა-მეთქი. მკითხა: მაშ როგორ სჯობიაო? მოვახსენე: ნუ ინებებთ, მეუფეო, ამ საქმეს თქვენს თავზე ნუ იღებთ; დანიშ-ნეთ კომისია მცოდნე კაცებისაგან, მათ გამოარკვიონ მეგ-რელთ ქართველობა, მათვე პასუხი მისცენ, თუ ამაზე საქმე ატყდა, თქვენ მაგათ გადააბრალებთ, თვითონ ხელს დაიბანთ-მეთქი. ხოლო სანამ კომისია გაარჩევდეს ამ საკითხს მანამდი ნება მიბოძეთ არ ავასრულო საბჭოს მოწერილობა, როგორც აქამდი ვასწავლიდით, ისე დარჩეს სწავლება-მეთქი.

არც ჰო ბრძანა და არც არა, დამითხოვა: ვიფიქრებო. ეს დიდ გამარჯვებად ჩავთვალე. მოგეხსენებათ: გაჩუმება თან-ხმობის ნიშანიაო. იმ წელიწადს კიდე ორჯერ ვეახელი, იმავე

საგანზე ვებაასე, უმეტესად დავაფიქრე. ბოლოს ნება დამრთო სწავლების შეუცვლელობაზე, კომისიის დანიშნვა დამპირდა და მალეც შეასრულა. აპრილში დამიბარეს თფილისში...

თუ როგორ და რა საბუთებით დავიცევ ამ კომისიაში ქართული ენა, ამის სრული მოთხრობა საინტერესოც არის და გამოსადეგიც მომავალთათვის და ამიტომ ამ ამბავს ცალკე წერილად აღვწერ „განთიადისთვის“. აქ მხოლოდ ვიტყვი, რომ სრული გამარჯვება მერგო: სამეგრელოს სკოლები „მეორე ტიპიდან“ ამოიშალა და ქართლ-კახეთ-იმერეთის სკოლების სიაში ჩაიწერა, ქართულ სკოლებად აღიარებულ იქნა. გახარებული წამოვედი, ფოთის საბჭოს მოვუტანე საბუთი, ახალი სხდომა დავნიშნეთ და ახალი დადგენილება დავაყენეთ. – კომისიის დადგენილების პირი ხელთა მაქვს და ეპ. დავითს მივართმევ.

ერთი ამის უკეთესი გამარჯვება არ იქნება. მოგეხსენება, თუ ტიმოშკამ როგორმე უფლება ჩამოგართვა, იმის მერე დაბრუნება ვის შეუძლია! ჭეშმარიტად ღმერთი შემეწია, განმაბრძნო, გამაბედვინა. – მართალია, სვანეთის სკოლები ვერ დავიცევი იმ კრებაზე, რადგან სვანური არ ვიცოდი, ხოლო იმერეთის მეთვალყურე ვასილიევი დაჟინებით თხოულობდა სვანეთის სკოლების „მეორე ტიპობას“, ე. ი. უქართულ-ენობას, მაგრამ როდესაც, ერთის წლის შემდეგ, იმერეთის სკოლები ჩავიბარე, ხოლო გურია-სამეგრელოსები ვასილიევმა ჩაიბარა (გავცვალეთ), სვანეთის სკოლებშიც, ჩემის მოხსენების ძალით, ქართულ ენის სწავლება შემოღებულ იქმნა ძველებურად. ესეც ახალი გამარჯვება!

რამდენისამე თვის შემდეგ, როგორც ვთქვით, ჩემის თავმჯდომარეობით ორისავე ეპარქიის წარმომადგენელნი შევიკრიბენით ქუთაისში და მოძრაობის დროს შევადგინეთ სულ ახალი პროგრამმა, რომელიც იმერეთის საბჭომ დაბეჭდა ვრცელის და გაბედულის დასაბუთებით და ეს პროგრამმა მოქმედებდა ყველა სკოლებში, სანამ მე სამსახურიდან მაბეზღართა ქვეშ-ქვეშაობით „ატსტავკა“ არ მომცეს...

ესეც ხომ დიდი გამარჯვება იყო ქართულ ენისა!

კიდე ბევრი შემთხვევა დამრჩა აღუნუსხველი ჩემის შეტაკებისა ქართულ ენის და ქართულ სკოლების დასაცავად, მაგრამ რაც აღნუსხულია, ისიც კმარა იმის გასათვალისწინებლათ, თუ რა მძიმე გარემოებაში შემექნა ბრძოლა ორ ცეცხლშუა – მთავრობისა და ჩვენებურ მეჭორეთაგან დევნილს, მაგრამ მაინც მუდამ გამარჯვებულს, რომელმან კათედრები ქართულ ენისა ყველა სასულიერო სასწავლებლებში და სემინარიებში დავაარსებიე, გავაბატონე ქართული ენა სამრევლო სკოლებში, დავიცევ ქართული ლოცვები და თვით ქართული მწერლობითი ენა სამეგრელოში და სვანეთის სკოლებში, რომელმა ამ ბრძოლაში ბევრჯერ თავი განვსწირე, ათასნაირი სიმწარე ვიგემე და ბოლოს ჟამს მწარე ნაღველი ვიგემე მეჭორეთა და მეშურნეთაგან. მძულს მკვეხარა და წყეულ იყოს თავის მაქებარი, მაგრამ როცა უსაფუძვლოთ ოც და ათის წლის სამშობლო ენისთვის დადებულს ღვაწლს მართმევენ და ამასაც რო არ სჯერდებიან და თან ღალატობას მწამებენ მუქთახორები, მაშინ თვით მკითხველი დამგმობს, რომ გავჩუმდე და თავის დასაცავად ხმა არ ამოვიღო.

მე რომ ვერიდებოდი ქება-დიდებას, ამას უზაკველი მკითხველი იქიდანაც მიხვდება, რომ ამოდენა ნაღვაწს ერთი სტრიქცნიც არ დამიწერია გაზეთებში, არც ჩემი თავი გამომიჩენია და არც ჩემი ნამოქმედარი გამომიქვეყნებია დარწმუნებული იმაში, რომ შემდეგი მოდგმა ჩემს ნაღვაწს რომ როდისმე არქივებიდან გამოსჩხრეკდა შენდობას მეტყოდა დამაშვრალს, წამებულს სულს. ამ „ღმერთო აცხოვნე“-ს მეტს მე არავის არასა ვთხოვ, სრულიად დაკმაყოფილებული იმ სულიერ სიხარულით, რომელსაც მიძღვნის მე ყოველ წუთს თითონ ჩემი სვინიდისი, ჩემი ღმერთი. მწუხარება, დევნა, ეკლის გვირგვინი და ჯვარი თან ახლავს ყოველ ქრისტიანეს, ყოველს მართალს: „ვაჲ მართალთა“! ეს კანონია ცხოვრებისა ყველა მართალთათვის, ეს ქრისტეს სჯულია საუკუნო და

მიუცილებელი, ეს ერთად ერთი გზაა მაღალ სიხარულისადმი, თვით ქრისტესადმი. მძიმეა ეს უღელი, მაგრამ თან აღმაფრთოვანებელი სიტკბოება ახლავს. აი, ამიტომ არ უნდა გიკვირდეთ, რომ ადვილად ავიტანე ამდენი დევნა-წამება მეშურნე-მეჭორეთაგან, შოთას რჩევის მიმდევარი (მუხლი 1119):

„ანუ არის ბრძენი ვინმე მაღალი და მაღლად მხედი,
არცა ლხინი ლხინად უჩანს, არცა ჭირი ზედა-ზედი,
ვით ზღაპარი ასე ესმის უბედობა თუნდა ბედი:
სხვაგან არის, სხვაგან ჰფრინავს, გონება უძს ვითა ტრედი.

ეს დიდებული სახეა გმირისა, რომელიც სიმართლისთვის ბრძოლაში წვალება-წამებას სიხარულით ითმენს, უდრტვინველად, შეუშფოთებლად.

ცოტა სხვანაირია სახე სიმართლისთვის მებრძოლ გმირისა ჩვენის მგოსნის მაჩხანელისა, რომლის მაღალი ღირსება ჩვენს შწერლობას სამართლიანად ვერ დაუფასებია. ამისი გმირი სიმართლისთვის ბრძოლაში უკან არ დგება, არ ტყდება, მაგრამ ჰღელავს, სწუხს და მხოლოდ ლოცვაში ჰპოულობს ძალას:

ვიჯექ და ცრემლი მდიოდა მთის ძირსა შამბნარ-ტყიანსა,
ვწყევლიდი წუთი-სოფელსა ცრუსა და ღალატიანსა:
ცილსა მწამებდენ მართალსა, დღეს მიშავებდენ მზიანსა,
ქვითინით ვთხოვდი შველასა იესოს სამართლიანსა…

———

ზემო ნაჩვენებს საბუთებს და ამონაწერების საბჭოს ჟურნალებიდან ვუგზავნი ეპ· დავითს.

———

ვინ დაიცვა ქართული ენა სამეგრელოს სამრევლო შკოლებში?

(ანტიკრიტიკა პასუხად ბ. ი. ფანცხავას და მის კამპანიას.*)

გაზეთს „ცნობის ფურცელში“ (**26** თებერვლისაში) ბ. ი. ფანცხავამ გამოაცხადა: „ურიცხვი ქაღალდები მაქვს შეკრებილი ბ. თ. ჟორდანიასგან ქართული ენის მოღალატეობის დასამტკიცებელი, თვით მისგანვე ხელმოწერილნი და ნომრიანებიო“ და მათი გამოქვეყნება დაჰპირდა საზოგადოებას.

სამის თვის შემდეგ (მაისის **26**) „ცნ. ფურცლის“ დამატებამ მართლა გამოაქვეყნა ეს „თვით ჩემგან ხელმოწერილი ნომრიანი ქაღალდები“, მაგრამ „ურიცხვის“ მაგიერ, სულ სამიოდე გამოაჩინა. სამს გინა ოთხს ქაღალდს თუ „ურიცხვი“ დაერქმევა, ეს მკითხველმა საჯოს, მაგრამ საქმე „ურიცხვობაში“ არ არის. საქმე იმაში გახლავთ, რომ იმ სამიოდ ჩემგან ხელმოწერილს ქაღალდებშიც, როგორც ახლავე დაგანახვებთ, ერთიც არ არის არა თუ საღალატო, არამედ უბრალო ჩრდილის მიმყენებელიცა ჩემს მოქმედებაზე. პირ-იქით, როგორც ქვემო დაინახავთ, ბ. ფანცხავასგან გამოქვეყნებული „ჩემგან ხელმოწერილი ნომრიანი ქაღალდები“ მტკიცე საბუთებია იმისი, თუ როგორ სცდილობდენ ჩემი ფოთელი მეგობრები ქართულ ენის ხიფათში ჩაგდებას, ოღონდ-კი ამ მსხვერპლის გამეტებით თავისი კერძო გულის წადილი აესრულებინათ.

მაგრამ თავდაპირველად, სანამ ბ. ფანცხავასგან გამოქვეყნებულს საბუთებს გავარჩევდეთ, უნდა აღვნიშნო ის ფრიად

---

*) ეს სტატია დაწერილია 1905-წელს „ცნობის ფურცელმა“ არ დაბეჭდა და დღემდი დაუბეჭდავი დამირჩა სხვა და სხვა მიზეზითა.

თ. გ.

საყურადღებო გარემოება, რომ ბ. ფანცხავამ სიცრუვედ აღიარა ის ორივე ბრალი, რომელიც მე დამდვა „კალამმა“ და მისმა თანამოაზრეებმა, სახელდობრ:

1. ბ. ფანცხავამ აღიარა: „ის არავის არ უთქვამს და ვერც ვერავინ იტყოდა, რომ სამეგრელოს სამრევლო შკოლებში ქართულს არ ასწავლიან ან არ ასწავლიდენ. ამბობენ და სთქვეს ის, რომ 1902 წლის დასასრულს განსაცდელი მიადგა ამ შკოლებს და კინაღამ იქიდან ქართული ენა გამოაძევეს, მაგრამ ეს განზრახვა ვერ შესრულდა“. „კალამი“-კი, თავისის თანამოაზრეებითურთ, სულ იმას გაიძახოდა და დღესაც გაიძახის, ვითომ ქართული ენა ჩემის წყალობით განდევნილი იყოს სამეგრელოს შკოლებიდგან, არ ასწავლიდენ. ხოლო მე საპასუხო წერილებში სულ იმას ვამბობდი, რომ ქართულის ენის სწავლება, წინააღმდეგ მათგან გავრცელებულის მითქმა-მოთქმისა, ჩემსობას სამეგრელოს შკოლებში არ შეწყვეტილა და დღესაც წინანდებულად სწარმოებს-მეთქი, მაგრამ ვინ დიმიჯერა?! მიუხედავად ჩემგან წამოყენებულის აფიციალურის საბუთებისა, „კალამმა“ ახლაც არ დაიშალა, ეს ბრალი არ მომაშორა და თავისს უკანასკნელს წერილშიც („ცნ. ფ.“ M 2784) იმეორებს იმავე ბრალდებულობას, ვითომ ჩემის წყალობით „მეგრული ენა კიდეც მოშორდა ქართულს, დღეს მეგრელების დედა-ენა მეგრულიაო)“ . „ივერიაც“ ამას ბანს აძლევს და სწერს: „რომ მისის შრომით“ (ე. ი. ჩემის შრომით) სამეგრელოს სასწავლებლებიდან განიდევნა ქართული ენა, რომ ჩვენი მოძმე მოგვაშორა, გადააგვარა“. – ეს საშინელი და საზიზღარი ცილის წამება, რომელიც გაზეთების მეოხებით მთელს საქართველოში გავრცელდა, დღეს თვით ჩემმა მოწინააღმდეგემ, ბ. ფანცხავამ, სიცრუედ აღიარა. მადლობა ღმერთს: ახლა მაინც დაიჯერებენ მკითხველები, რომ ქართული ენა სამეგრელოს შკოლებში არ შერყეულა და მისი სწავლება დღესაც წი წინანდებურად სწარმოებს.

ისიც მართალია, როგორც ბ. ფანცხავა ბრძანებს, რომ „კინაღამ სამეგრელოს სკოლებიდან ქართული ენა არ გამოა-

ძევეს, მაფრამ ეს განზრახვა ვერ შესრულდა“. ეს არა თუ მართალია, არამედ ცოტაც არის ნათქვამი: ქართული ენა იმ გარემოების წყალობით, რომელიც მე აღვწერე თვით საბჭოსგან დამტკიცებულს ანგარიშში (გვ· 28 - 29), და რომელსაც ჩელი „მეგობრები“ განგებ თვალს არიდებენ, არა თუ განსაცდელში ჩავარდა, არამედ მართლა განიდევნა ოფიციალურად სამეგრელოს სკოლებიდან ოლქის საბჭოს განკარგულებით) და თვით გურია-სამეგრელოს საბჭოს-მიერ „ახალ პროგრამის“ შემოღებაზე მოწერილობა გაეგზავნა სამაზრო განყოფილებათა და მეც მებრძანა), მაგრამ თვით საქმით მე სისრულეში არ მოვიყვანე მათი განკარგულება: ოთხჯერ ოფიციალურად (**1904 წ. №№ 6, 128, 144 და 145**) და სამჯერ სიტყვიერად ვთხოვე ჩემს პირდაპირს მთავრობას და ექსარხოსს, და დროებით შევაყენებინე იმ მოწერილობის სისრულეში მოყვანა. ამისთვის მე იგივე მოსაზრებანი წარუდგინე, რომელიც მოკლედ აღნიშნულია თვით იმ ჩემს ოფიციალურს ქაღალდში (**17** ნოემბერი 1902 წ. № **224**), რომელიც საბჭომ ბ. ფანცხავას და მისის კომპანიის ზედგავლენით უყურადღებოთ დასტოვა (იხილე ეს საბუთი ბ. ფანცხავას წინგაკში გვ. 13), სახელდობრ ის მოსაზრებანი, რომ „ამისთანა რთულ საგანზედ (როგორიც არის საკითხავი სამეგრელოს სკოლებიდან ქართულის ენის განდევნა) თხოულობს მეტად დიდს სიფრთხილეს, მით უმეტეს დღეს, როდესაც, როგორც ეს თვით საბჭომაც უწყის, საზოგადოება აღელვებულია არა კეთილ-საიმედო პირთაგან გავრცელებულ ყალბ ხმებით“ (იხ. ჩემი მოხსენება **1902** წ. **27** ნოემბრ. №№ **224**).

აი, ამ იარაღით, რომელსაც ფოთის საბჭომ, ბ. ფანცხავას თანამოაზრეთა გავლენის ქვეშ, ხელი არ მოჰკიდა, მე მარტოდ-მარტომ სრულიად დამოუკიდებელად საბჭოსგან და მისთა განყოფილებათაგან, მთელი წელიწადი შევაყენე სისრულეში მოყვანა ზემოხსენებულის მოწერილობისა და მწერლობითი ენა სავსებით სწარმოებდა მაშინაც, როდესაც ის

ოფიციალურად განდევნილი იყო; უკანასკნელ, როდესაც ოლქის მეთვალყურემ, თანახმად ჩემის ოფიციალურის წერილებისა (**16** ოკტომბერ. 1903 წ №№ **291**, **5** იანვ. **1904** წ. № 6, 10 მარტიდან № **128, 12** მარტიდან №№ **129 130**; **23** მარტიდან №№ **144** და **145** – ეპ. დიმიტრის), შეგვკრიბა საქართველოს საექსარხოსოს ყველა ეპარქიალურნი მეთვალყურენი და ამ კრებაზე ის კითხვაც დაგვიყენა, რომელიც მე მოვახხენე: სამეგრელოს სკოლებში ქართულ მწერლობითის ენის გაუქმების შეუძლებლობაზე. თფილისში ამ საგნის შესახებ გამოწვვულმა, მე, **21** აპრილის თარიღით № **186**, ზემოხსენებულ საგანზე ოლქის მეთვალყურეს მივართვი ვრცელი „დოკლადი დასაცველად ქართულ მწერლობითის ენისა სამეგრელოში. ხოლო თვით კრების დროს (**23 - 24** აპრილს) ისეთი საბუთები წარმოვუდგინე კრებას სიტყვიერად, რომ მთელმა კრებამ, შემდგარმა მარტო რუსის ტომის მოხელეთაგან, უარჰყო წინანდელი თავისი დადგენილოგა სამეგრელოს სკოლმბში ქართულ ენის გაუქმების "შე,სახებ და ცალკე ოქმით (რომელზედაც ხელი უწერიათ ყველა მოხელეებს და მათთან მეცა) დაადგინა: ქართულის სწავლება სამეგრელოს სკოლებში სწარმოებდეს იმავე პროგრამით, როგორც ყველა ქართლ-კახ-იმერეთის სკოლებში. აი ეს იყო დიაღაც დიდი გამარჯვება, რომელშიც ჩემს გარდა არავის ნაწილი არ უდევს, თუმცა ბ. ფანცხავა ამ ჩემს გამარჯვებას განზრახ უმალავს საზოგადოებას (თუმც ვერ დამალავს იმას, რაც ოქმებით არის აღწერილი, არქივში იპოვება დანომრულ-დაბეჭდილები და უეჭველად მალე დაიბეჭდება ოფიციალურს ორგანოში და გაიძახის: „თუმცა ქართული ენა დაცულ იქმნა, მაგრამ ეს სამეგრელოს მღვდლების საქმეაო და „იაპონიის ომისაო“ (sic! იხ. გვ. 20)!

მართალია, სამეგრელოს სამღვდელოებამ ხმა ამოიღო სასარგებლოდ ქართულ მწერლობითის ენის დაცვისა, მაგრამ

ერთი რომ სამღვდელოებას სახეში ჰქონდა არა მარტო სამ-
რევლო სკოლები, არამედ სასულიერო სასწავლებელი, საიდა-
ნაც რევიზორმა ტიხომიროვმა მწერლობითი ენა სრულიად
განდევნა, ხოლო მეორედ ის უნდა ითქვას, რომ **ეს სამღვ-
დელოების კრება მაისის დამლევს გახლდა, ხოლო ის
ჩვენი კრება, რომელმაც ქართული ენა შეიწყნარა, ერთის
თვით ადრე მოხდა** და, მაშასადამე, სრულიად დამოუკიდე-
ბლად სამღვდელოების დადგენილობისა; მესამედ ისიც იქო-
ნიეთ სახეში, რომ სამღვდელოების „პროტესტი“ უქმად არის
დატოვებული. მაშასადამე, ბ. ფანცხავამ ქართულის ენის დაც-
ვაში ტყუილად მხარში ამომიყენა სამღვდელოების პროტეს-
ტი და იაპონიის ომი! განსაკუთრებით სასაცილოა ის „იაპო-
ნიის ომი“, რომელმაც ვითომ დაიცვა ქართული ენის სწავ-
ლება სამეგრელოში. რა წყურვილი უნდა ჰქონდეს ამის მომ-
გონს ჩემის გათახსირებისა, რომ ამისთანა ლათაიებით უნდა
საზოგადოებას თვალი აუხვიოს და არ დაანახვოს ჩემი ღვაწ-
ლი ქართულ ენის დაცვისა! ეს სახელი მე მომტაცა ბ. ფან-
ცხავამ და იაპონელებს მისცა ხელში, რომელნიც მაშინ (აპ-
რილს) იალუს ნაპირთან იდგნენ და ნამდვილი ომი არც-კი
დაწყებულიყო!

მაგრამ დეე, ვისაც გინდათ, იმას არგუნეთ ეს გამარჯვე-
ბის დაფნა; **ყოველს შემთხვევაში ის ხომ ნათელი ჭეშმა-
რიტება გამოდგა, რომ სამეგრელოში ქართულ ენის სწავ-
ლება დაცულია და ამაზე ატეხილი მითქმა-მოთქმა ჭორე-
ბი გამოდგა, საზიზღარი ცილის წამება?!**

2. ბ. ფანცხავამ ის მეორე ბრალდებულობაც მომაშორა,
ვითომ ჩემი „მეორე ნაირი ანგარიში“ ყალბი იყოს, როგორც
ამას დღემდი დაჟინებით გაიძახიან „კალამი“ და მისი მიმდე-
ვარნი. აი ამაზე თვით ბ. ფანცხავასს სიტყვები. **„მართალია
ბ. ჟორდანია, როცა ამბობს, რომ ანგარიშის ბოლო ხა-
ნებში დაბეჭდილი 29 – 30 გვერდი და ორი შემდეგი გვერ-
დიც, ციფრით აღუნიშვნელი, დედანთან სწორია“** (გვ. 13).

რომ ჩემგან ნამდვილ ანგარიშად წოდებული მართლა დედან-
თან სწორი იყო და მამასადამე, ის პირველად გამოცემული
ანგარიში, რომელიც მე ყალბათ აღვიარე, მართლა ყალბი
იყო, ამისი ოფიციალური საბუთები მე რედაქციას გავუგზავ-
ნე, მაგრამ არ იქნა, „კალამმა“ მაინც არ დაიჯერა, და უკა-
ნასკნელს თავის წერილშიც უფრო დაჟინებით გამოაცხადა
ჩემის ანგარიშის ყალბობა და თვალთმაქცური ორ-პირიანობა,
მღაღადებელმან: „პირველნაირი ანგარიში მისი საკუთარიაო“,
ესე იგი მისი ნამდვილი ანგარიშიაო (იხ. „ცნ. ფ. **№ 2784**)
ჩემს დოკუმენტებსაც არ დაუჯერა „კალამმა“ და თავისს მკით-
ხველებს აუწყა: **„ამ დოკუმენტებს ფორმალური მნიშვნე-
ლობა აქვს მხოლოდ და ჩვენ ძალიან ეჭვი შეგვაქვსო
იმაში, რომ ყველაფერი ისე იყო, როგორც ბ. ჟორდანი-
ას დოკუმენტები ამბობენო.. არა, რაც უნდა დოკუმენტე-
ბი მოიტანოს ბ. ჟორდანიამ, ვერავის მოატყუილებს, ყო-
ველი მისი სიტყვა ცხადად გვიმტკიცებს, ვინც ბრძანდე-
ბაო**... დღემდი, როგორც ჰხედავთ, დოკუმენტებითაც ვერ
დავაჯერე „კალამი“, რადგან მისს თვალში დოკუმენტებს ნა-
კლები მნიშვნელობა ჰქონია, ვიდრე „სანდო კაცების“ მოწ-
მობას; სანდო კაცთა სიაში კი „კალამს“ უეჭველად ბ. ფან-
ცხავაც ეყოლება ჩაწერილი და ამიტომ ზემოხსენებული მოწ-
მეობა ბ. ფანცხავასი, რომ ჩემი „მეორენაირი ანგარიში“
დედანთან სწორიაო, სავსებით დაარწმუნებს მას და მისს თა-
ნამოაზრეებს, რომ დღემდი მოღორებულნი იყვნენ, როდე-
საც ასე დაჟინებით ცილსა მწამებდენ. გაფასდა, გაბათილდა
ყველა ის მითქმა-მოთქმა, რომელიც მათ დაამყარეს იმ ყალბ
ანგარიშზე, რომლის ერთი ცალი მათ ხელში ჩაუვარდათ.

მართალია, ბ. ფანცხავა, აღიარებს-რა ამ ჩემს სიმართ-
ლეს, სცდილობს რამდენადმე ფრთა შეაკვეცოს ამ სიმართლეს
და უმატებს, ვითომ ანგარიშის გადამახინჯება ჩემის თანხმო-
ბით მომხდარიყვეს და მეორე კორრეკტურაც დამახინჯებუ-
ლად დაბეჭდილის ანგარიშისა მე დამეჭიროს, მაგრამ ამ მძი-

მე ტყუილებისთვის ბოძი ანუ საფუძველი ვერ შეუდგამს და ამიტომ თავის-თავად ინგრევა. ხოლო მე ჩემი ნათქვამი ისეთ მტკიცე საფუძველზე დავამყარე რომლის შერყევა შეუძლებელია. ეს საფუძველი გახლავთ: 1, ის ცხარე „პროტესტი“ (**12** აგვისტო. 1904 წ. **№ 243**), რომელიც საბჭოს გამოვუცხადე იმ დამახინჯებულ ადგილების წინააღმდეგ: ჩემის ნებაყოფლობით რომ დაემახინჯებინათ ჩემი ანგარიში, მაშინ რა პირით შემეძლო საბჭოსთვის ასეთი „პროტესტი“ მომერტყა? ბ. ფანცხავას კომპანია მაინც არ დასთმობდა და მეტყოდა: „რავა გეკადრება შენვე, დაამახინჯე შენი ანგარიში და ახლა ჩვენ რაღას გვიჩივიო“? – 2, თვით საბჭომ არა თუ არ უარჰყო ჩემგან იმ „პროტესტში“ მოყვანილი საბუთები, არამედ სამართლიანად აღიარა ჩემი საჩივარი და ჟურნალის დადგენილებით (**15** სეკდ. № **13**) დედნით გაასწორა მეტად დამახინჯებული ადგილები და 3, თვით დამოწმებული პირი დედნისა, რომელიც მე წარვუდგინე ჩვენს მეგაზეთეებს… ამდენ „დოკუმენტების“ წინ ცალიერი ლათაიები ბ. ფანცხავასი აბა რის მაქნისია? – ისიც მტკნარი სიცრუვეა, ვითომ მეორე კორრეკტურა მე მესწორებინოს: მარტო პირველი ფორმა (**16** გვ.) გადავათვალიერე ჩემს ფოთში მყოფობას; მერე შუა თიბათვიდან აგარაკად გაველ თფილისის გუბერნიაში და პირველ სეკტემბრამდი ფოთს (სადაც ანგარიში იბეჭდებოდა) არ დავბრუნებულვარ. ანგარიშის დაბეჭდვა-კი ფოთში ძლივს დამთავრებულიყო **31** ივლისს და მაშინვე ერთი ცალი ვოსტორგოვისთვის გაეგზავნათ (**5** აგვისტოს **№ 320**) და ერთიც მე გამომიგზავნეს ქ. გორში (იმავე თარიღით **№ 321**), რომელიც მე მივიღე **11** აგვისტოს. აქიდან ცხადზე უცხადესია, რომ კორრეკტურის დაჭერა მე არ შემეძლებოდა.

ამ ნაირად ბ. ფანცხავას წიგნაკმა საბოლოოდ დაარღვია ის ორივე ბრალდებულება, რომელიც „კალამმა“ ძალად მომახვია თავზე. მეტსაც ვიტყვი: რადგან ამასთან ბ. ფანცხავამ დამიმოწმა, რომ საბჭოს კომისიას (შედგენილს დეკანოზ ივა-

ნიცკის და გ. მარგალიტაძისაგან) ჩემი ანგარიში თვალსაჩინოდ შეუცვლია სხვა ადგილებშიც (გარდა იმ ადგილისა, რომელიც ჩემის „პროტესტის“ ძალით გავასწორებინე), აქიდან ყველასთვის ცხადი ხდება, რომ დაბეჭდილი ჩემი ანგარიში იმისთანა აზრებს შეიცავს, რომელიც მოუწონებია მთელს საბჭოს და მათ მორის თვით ბ. ფანცხავას ნიკოლაძითურთ მიქაბერიძიანათ. ამიტომ თუ ანგარიში საბჭოს რედაქციის შემდეგ საჭოჭმანო რამ დარჩენილა, ამისი პასუხის-მგებელნი ხომ ყველა წევრნი იყვნენ, რომელთაც ჩემის ანგარიშის წინააღმდეგ „პროტესტი“ არ შეუტანიათ (არც ბ. ფანცხავას შეუტანია, თუმცა დამშლელი არავინ იყო.)ცხადზე უცხადესია, რომ ჩემი ფოთური მეგობრებში პასუხის გებას ვერ გაექცევიან, თუ ჩემს ანგარიშში საჭოჭმანო აზრები დასტოვეს.

აქიდან ისიც ცხადია, რამდენად ყალბობს ბ. ფანცხავა, როდესაც სწერს·. „რამდენადაც საბჭოს საქმეები გვამცნებს, უკანასკნელად შესწორებული და ბ. თ. ჟორდანიას-მიერ ნამდვილად აღსარებული ანგარიში უწინდელის ვითომ ყალბის ანგარიშის სამაგიეროდ როდი გაჰგზავნია ზემო-აღნიშნულთ პირთ (მე და მ. ვოსტორგოვს) და დაწესებულებას (საოლქო საბჭოს). აქიდგან სჩანს, რომ ანგარიში იანუსივით ორპიროვანია; ერთი მთავრობისთვის, მეორე-კი საზოგადოებისათვის“· თუ რომ ჩემი დედნით გასწორებული ნამდვილი ანგარიში მართლა არ გაუგზავნიათ მაღალ მთავრობისთვის, – რაიცა მე პირველად მესმის, – ამისი ბრალი სავსებით ედება თვით საბჭოს და მისს წევრებს (და მათ შორის თვით ბ. ფანცხავას) და არა მე. ახლა მაინც გაასწორონ თავისი შეცდომა და გაუგზავნონ, – მაგრამ აქ შესანიშნავია ისიც, რომ ბ. ფანცხავა აღიარებს: **„რომ შევადაროთ ორი არსებული ანგარიში... მათ შორის არავითარი ლოღიკური განსხვავება არ არის“-ო** ესე-იგი ორივე ანგარიშები (პირველი ყალბი და მეორე ნამდვილი, დედნით გასწორებული) არაფრით არ განირჩევიანო (გვ. 28 - 29), რაკი ამისთანა აზრისა ყოფილან ბ. ფანცხავა კომპანიითურთ,

გასაკვირიც არ არის, რომ საბჭოსთვის ეს გასწორებული ანგარიში არ გაუგზავნიათ და, მაშასადამე, თვითონ ჩაუდენიათ ის ცოდვა, რომელსაც მე მდებენ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ აქაც მე გამისწორებია საბჭოსგან ჩადენილი ცოდვა რადგან მე ჩემს პირდაპირ მთავრობას, მ. ვოსტორგოვს, მაშინვე ვაცნობე პირველის ანგარიშის ყალბობა (**19** აგვისტო **190²/₃ № 246**) და გასწორებული ანგარიშის ნამდვილობა, რომლის ერთი ცალი მას გავუგზავნე (**1904 წ. 12 ნოემბ. № 359**).

მაგრამ ახლა ვკითხოთ თვით ბ. „კალამს“, მართლა არ გაირჩევიან ერთმანეთისგან ორივე ანგარიშები? – ბ. „კალამმა“ ჩემი მოღალატეობა სწორედ იმ დამახინჯებულ ადგილზე დაადაფუძნა, რომელიც მან ძალად მე მაკუთნა, და ახლა-კი აღმოჩნდა, რომ თვით საბჭოს კომისიისგან ყოფილა გადამახინჯებული. ნუთუ ახლა მაინც არ მომეხსენება ეს შავპირიანი „კალამი“? ნუ თუ ამისთანა „სანდო პირსაც“ არ დაუჯერებს, როგორიც ბრძანდება ბ. ფანცხავა დი მისგან დახარჯულს სალანძღავ სიტყვებს უკან არ დაიბრუნებს?

———

ახლა შეუდგეთ თვით იმ „ნომრიან ქაღალდების“ განხილვას, რომელნიც წარმოუდგინა ბ. ფანცხავამ საზოგადოებას, თუმცა დაპირებულის „ურიცხვისაგან“ მარტო სამი ქაღალდი გამოუჩენია, ვითომ ეს ქაღალდები ღალატს შეიცავდენ ქართული ენისას. მაგრამ თვით ბ. ფანცხავა კარგად ჰგრძნობს რომ ეს ჩემი ქაღალდები ჩემს ღალატობას არ ამტკიცებენ და ამიტომ საზოგადოების წინ რომ პირშავად არ გამოვიდეს, ყოველს ღონის-ძიებას ხმარობს ამ ქაღალდებში მკითხველს დაანახვოს ის, რასაც ეს საბუთები არ შეიცავენ – ჩემს ღალატობას ქართულ ენისას: ნისლ-ბურუსს ახვევს გარემოებას, ყალბობს, ცრუობს, მაგრამ მაინც ვერ გაუბედნია, ჩემს მოქმედებას მოღალატეობა უწოდოს, თუმცა საზოგადოებას იგი სწორედ ამისთანა ქაღალდების წარმოდგენას დაჰპირდა და აი როგორ თა-

ვი მოუყარა მან ყოველსავე, რასაც მაბრალებს „აი, ასეთს სამძიმო კითხვაში (ესე-იგი „ახალ-პროგრამის შემოღებაში“) ბ. ჟორდანიას ასე ორგულად, ასე გაძვრომ-გამოძვრომით და ბანზე სიტყვის აგდებით გვექცეოდა. მეტსაც ვიტყვი: დაჟინებით გვთხოვდა და გვიჩიოდა კიდეც, „ის პროგრამა სისრულეში მოგვეყვანა განუხილველად. მისმა ასეთმა საქციელმა-კი გვაიძულა გვეთქია ის, რაც ითქვა და დაიწერა“. ბ. ფანცხავამ ის სთქვა და ის დასწერა, რომ მე მოღალატე ვარ ქართულის ენისა და ამის საბუთად ურიცხვ ქაღალდების წარდგენას დაჰპირდა საზოგადოებას. დღეს „ურიცხვის“ მაგიერ მარტო სამი ქაღალდი წარმოადგინა და ამ სამშიც, როგორც თვითონ ამბობს, ღალატი-კი არ სწერია, – არამედ მარტო „დაჟინებითი **თხოვა** და **საჩივარი** ყოფილა აღწერილი, რომ საბჭოს განუხილველად მიეღო ის ახალი პროგრამა, **„სიტყვის ბანზე აგდება, გაძვრომ-გამოძვრომა.**“ თუნდ რომ ბ. ფანცხავას სიმართლეთ ჩამოვართვათ ეს მისი მონაცრუვარი, მაშინაც გონიერი მკითხველი ჩემს მოქმედებაში ღალატს-კი არ აღმოაჩენს, არამედ მარტო ფრთხილობას, რომ ეს საკითხავი მარტო საბჭოს მოახვიოს, თვითონ-კი კითხვას გაუსხლეტს, პით-და-პირის პასუხის მაგიერ ბანზე სიტყვა აუგდოს და სხვა.

მაგრამ ახლავე დაგიმტკიცებთ, რომ ბ. ფანცხავა აქაც ყალბობს და საქმეს სულ უკუღმართად გიჩვენებთ, გაღორებთ. მე არა თუ საქმეს და კითხვებს არ გაურბოდი, არამედ სრულის თავ-გამოდებით, მოხერხებით და სავსე ენერგიით შევები ამ საქმეს და, მიუხედავად ათასნაირ დაბრკოლებათა, საქმე ბოლომდი გავიტანე, უმთავრესი დაბრკოლება ამ ქართულ ენის გამარჯვებაში მე ვპოვე, როგორც ნახავთ, სწორედ ბ. ფანცხავაში და მისს კომპანიაში; განა ცოტანი არიან ჩვენში იმისთანა პირნი, რომელთა თავმოყვარეობას ან კერძო ანგარიშებს ოდნავაც რომ შეეხო, ერთს ამბავს შექნიან, პატრიოტობას და მაღალ გრძნობებს ამ მდაბალ ინსტინკტს ანაცვალებენ, ქარ-ბუქს აგიყენებენ და საშინელს უფსკრულ-ღელვაში ჩაგაგდებენ?!

აბა ვიკითხოთ, რომელი „სამძიმო კითხვა“ იყო ის კითხვა, რომელსაც მე ბანზე აგდებით გაურბოდი? ეს კითხვა გახლდათ „ახალ პროგრამის“ შემოღება. ბ. ფანცხავა მკითხველს აღორებს ვითომ ამ „პროგრამაში“ ის ეწეროს, რომ უარ-ყოფილიყოს ქართული ენა სამეგრელოს სკოლებში. ეს სრული სიცრუეა: რომ ამაში დარწმუნდეთ, გთხოვთ ის „ახალი პროგრამა“ ხელში აიღოთ (ყველა სკოლებმი იპოვება და საბჭოს წიგნთ-საწყობებში) და დარწმუნდით, რომ ეს პროგრამმა, რომელსაც სახელად „ახალი“ დაერქვა, იგივე ძველი პროგრამაა, ესე-იგი ეს ის პროგრამმაა, რომელიც **1884** წლიდან მოქმედებს მთელს იმპერიის სკოლებში იმ განრჩევით, რომ **1902** წლიდან სინოდმა საქართველოს საექსარხოსოს სკოლებს ნება მისცა ეს პროგრამმა, შიდა რუსეთისთვის სამ წლად გაყოფილი, აქაურ სკოლებისთვის **ოთხ წლად ანუ ოთხ ნაწილად გაეყოთ**, რომ ჩვენს სკოლებს შეღავათი მისცემოდა. გარდა ამისა, ამ პროგრამმაში **შემოტანილ იქმნა თვრამეტი (18) გაკვეთილი** ქართულ ენისა (პირველს განყოფილებაში **6**, მეორეში – **5**, მესამეში – **4** და მეოთხეში – **3**); ამათგან 11 მწერლობითის ენის შესასწავლებლად, ხოლო **7** გაკვეთილი ხუცურისთვის (იხ. გვ. 10). ცხადია, რომ ქართულის ენისთვის საკმაო გაკვეთილი მიუციათ. რომ მე სიმართლეს მოგახსენებთ, ეს თვით იმ პროგამის სათაურიდანაც სჩანს: „**Распредѣленіе на четыре года** учебныхъ предметовъ въ церковныхъ школах грузинскаго экзархата“. ასეთი პროგრამმა, ოთხ ნაწილად გამყოფველი არსებულის სასწავლო მასალისა, **საჭიროც იყო** სკოლებისთვის. საბჭოს და მეც ცალკე **ბრძანება** მოგვივიდა ენკენისთვიდან ამ პროგრამით ასწავლეთო, ესე-იგი ოთხ ნაწილად (ანუ ოთხ წლად) გაყავით ის მასალა, რომელიც დღემდი სამ ნაწილად იყო გაყოფილიო. ამ „ბრძანებაში“ მეტი არა იყო-რა, ამიტომ რამდენჯერმე სიტყვიერად ვთხოვე საბჭოს დროებითს თავმჯდომარეს პროგრამა მთავრობის ბრძანებისაებრ სკოლებში დაერიგებინათ,

რათა ამ პროგრამით დაგვეწყო სწავლება (ესე იგი, უფრო შეღავათიანი, ადვილი სწავლება, რადგან რასაც აქამდი სამ წელიწადს ასწავლიდენ, ამას იქით ის ოთხ წელიწადს უნდა ესწავლებინათ). რაკი თავმჯდომარემ არ შეასრულა ჩემი მოთხოვნილება, მე ოფიციალურად მივმართე საბჭოს იმავე თხოვნით **24** ოკტომბრით **1902 წ. № 398**. რაკი საბჭომაც ეს ჩემი თხოვნა უყურადღებოდ დასტოვა, მე ამაზე ვაცნობე (ბ. ფანცხავას თქმით, „დავაბეზღე“) ადგილობრივს ეპისკოპოზს (**27 ნოებ, № 224**), რათა განკარგულება ექნა, „ახალი პროგრამმები“ დაუყონებლივ სკოლებში გაეგზავნებინა. პროგრამმა მაინც არ დააგზავნეს, ასე რომ 27 იანვარს 1903 წ. (**№ 36**) მე ვაცნობე საბჭოს, რომ ეპარქიის ყველა სკოლები ამ სამოსწავლო წელს უახალ პროგრამოთ რჩებიან-მეთქი. აი ის სამი ჩემი ქაღალდები რომელშიაც ბ. ფანცხავამ საზოგადოებას დაანახვა ჩემი „ღალატი“ სამშობლო ენისა. სამსავე ქაღალდში მე ერთსა და იმავეს ვსთხოვდი – „ახალი პროგრამები“ სკოლებს დაურიგეთ-მეთქი, რადგან ნაბრძანები იყო იმავე წლიდან ოთხ-წლოვანი კურსი შემოგვეღო ახალ პროგრამმით. „დაჟინებით“ – კი არ ვთხოულობდი, არამედ მინდოდა პასუხისგება თავიდან ამეცილებინა მთავრობის ბრძანების შეუსრულებლობისა, ამიტომ, როცა ყველას ვაცნობე, (თავმჯდომარეს, მერე საბჭოს, მერე ეპისკოპოზს),· ამით მე პასუხისგებისგან გავნთავისუფლდი და მერე კრინტიც არ დამიძრავს.

ჩემს „ფოთელ მეგობრებს“– კი, ვგონებ, სწორედ ის უნდოდათ, რომ პასუხის გებიდან არ გავნთავისუფლებულვიყავ…

ახლა განვიხილოთ მეორე მხარეც საქმისა. იმ ახალ პროგრამმას ახლავს რამდენიმე შენიშნვა შესახებ სკოლების სამ ხარისხად ანუ ტიპებად დაყოფისა. პირველ ხარისხის სკოლებში, სადაც წირვა-ლოცვა საკუთარს ენაზე აქვთ, ადგილობრივი ენა ისწავლება; მეორე ტიპს ეკუთვნიან ის სკოლები, სადაც სხვა-და-სხვა ეროვნების ბავშვები სწავლობენ;

მესამეს – სადაც ადგილობრივ ენაზე წირვა-ლოცვა არ არსებობს. უკანასკნელ ორი ტიპის სკოლებში ადგილობრივს ენას არ ასწავლიან. როდესაც ოლქის მეთვალყურემ ბრძანება გამოგვიგზავნა ახალ პროგრამების შესახებ, მან წინადადება მისცა მისცა საბჭოს, თქვენის ეპარქიის სკოლები განსაზღვრეთ, თუ რომელი სკოლა რომელს ამ სამ ტიპთაგანს ეკუთვნისო.

რადგან მეორე და მესამე ტიპის სკოლები, (სადაც ქართული ენა აღკრძალულია), ეპარქიაში არ იპოვებოდა, ამიტომ საბჭოს აქ სალაპარაკო და თავ-სატეხი არა ჰქონდა-რა: დაჰგზავნიდა ახალს პროგრამებს სკოლებში, მორჩა და გათავდა! მაგრამ ბ. ფანცხავასებრმა ბრძნებმა ამ პროგრამის „შენიშვნებში“ გამოჩხრიკეს ერთი ადგილი (შენიშვნა მეოთხე), სადაც ნათქვამია:. Если случилосъ-бы, что грузины какой-либо мѣстности утеряли свой родной языкъ или же, употребляя язикъ хотя-бы съ общею картвельскою основою, но уклонившійся отъ чистаго грузинскаго языка такъ далеко, что населеніе не понимаетъ его, то въ такомъ случаѣ обученіе грузинскому языку не должно быть допускаемо“.

აი ამ სიტყვებს დააჭირა თითი ბ. ფანცხავას პარტიამ და შექნა ყვირილი: აი, ამ შენიშვნით, სამეგრელოს საეკკლესიო სკოლებში ქართული ენა გაფასებულია, გაუქმებულიაო, ანუ ვიტყვი თვით ბ. ფანცხავას სიტყვით: „სანამ პროგრამას მივიღებდეთ, (ეს) მაინც გადასაწყვეტია, ესმისთ თუ არა, გაეგებათ თუ არა სამეგრელოს მკვიდრთ ქართული სალიტერატურო ენა. თუ არ ესმისთ, მაშინ მშვიდობით ქართულო ენავ სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან!“ – სწორედ ასეთივე ყვირილი შექნეს ბ. ფანცხავასებრმა ბრძნებმა. გთხოვ, მკითხველო, ბრძნულად დააკვირდეთ საქმეს: ზემოხსენებულს „შენიშვნაში“ რომ სიტყვაც-კი არ არის მეგრელ ეროვნებაზე ნახსენები, ამ ბრძნებმა საიდან ამოაძვრინეს ეს კითხვა? მეგრელებს რომ მართლაც სამშობლო ენა დაჰკარგოდათ და ქართული ენა არ

ესმოდეთ, მაშინაც-კი ჰკვიანი კაცი ამაზე ხმას ჩაიკმედავდა, რადგან მეგრელებზე იმ შენიშვნაში კრინტიც არ არის დაძრული. **თუ თვითონ მთავრობას მეგრელობა არ დაუსახელებია, შენ რა გრჯის, რომ თავის საკლავ დანას თვითონვე სჩხრეკავ?** „ვაი ვაი“-ს მორთვა იმ დროსთვის უნდა შეგვენახა, როდესაც **თვითონ მთავრობა** თავისის პირით დასახელებდა მეგრელობას და ქართულ ენას განდევნას მოუნდომებდა! მაშინაც მარტო „ვაი–ვაით“ ფონს ვერ გავიდოდით, აი, მაშინ უნდოდა მეცნიერულად ხელის გამოღება… მაგრამ რა-კი, როგორც სჩანს, ბ. ფანცხავა და მისი კომპანია დარწმუნებულნი ყოფილან, ვითომ მეგრელებს თვისი დედა-ენა (ქართული) დაუკარგავთ და დღეს არ ესმისთ, ალბათ ამ მიზეზით შექნეს ყვირილი და მთავრობას გააგონეს: არავინ მოგაღოროს, მეგრელებს ქართული არ ესმისთ, ახალ პროგრამაში რომ „მეოთხე შენიშვნა“ არის, სწორედ მეგრელებზეა ზედ-გამოჭრილი და ამიტომ სამეგრელოს სკოლებში ქართული არ უნდა ისწავლებოდესო. პირით ამას ვერ გააცხადებდენ, მაგრამ მათ-მიერ შექმნილი ყვირილი სწორედ ამას ეუბნებოდა მთავრობას. ვერას გზით ვერ დავაჯერე მოხსენებული „პარტია“ იმაში, რომ ამ კითხვის აყენება უტკივარ თავის ატკივება იქნება და თავისხელით თავისის საკლავი ღანის გამოჩხრეკა-მეთქი. მაგრამ არ იქნა: „პარტიამ“ ჩემი ამ საქმეში გაბმა მოინდომა და მოითხოვა ჩემი კერძო წერილობითი აზრი ამ კითხვის შესახებ.

ჩემი კერძო აზრი-კი სრულიად საჭირო არ იყო, რადგან ჩემი კერძო აზრი უკვე გამოვთქვი, რომ ამაზე მსჯელობა უგუნურობა არის-მეთქი. მაგრამ საბჭომ, „პარტიის გავლენით, დაჟინებით და ოფიციალურათ დამიყენა საქმე და 24 ოკდ. **1902 წ. (№ 398)** ამისთანა წერილობითი წინადადება მომივიდა; გიგზავნით რა ამასთან ოლქის მეთვალყურის მოწერილობას **20** აგვისტოს თარიღითა, **№ 931** – თ, გურია – სამეგრელოს საბჭო უმორჩილესად გთხოვთ, რაც შეიძლებოდეს მალე, წარმოადგინეთ თქვენი წერილობითი დასკვნა

(письменное заключеніе) იმაზე, თუ სამეგრელოს სამრევლო სკოლებში ახალ სამოსწავლო გეგმის შენიშნვის მეოთხე ლიტერის (литеръ г) მიხედვით ქართული ენა უნდა ისწავლებოდეს თუ არა და რომელს ტიპს უნდა ეკუთნებოდენ სამეგრელოს საეკლესიო სკოლები და სხ.

ამაზე მე წინანდებულად პასუხი არ გავეცი, დავმუნჯდი: იქნება გონს ჩავარდენ და მიხვდენ თავისს უგუნურობას მეთქი. სიტყვიერად ხომ ბევრი ვეხვეწე იმ „პარტიას“… მაინც ვერ დავაჯერე!... მეც გავმუნჯდი, სანამ ჯერ სიტყვიერად და მერე ოფიციალურად ხელ-ახლა არ მომთხოვეს პასუხი მოყვანილს წინადადებაზე. მაშინ მე შემდეგი მოკლე პასუხი გავუგზავნე საბჭოს (**27 იანვ. 1903 წ. № 37**): „ახალი პროგრამმა დაუყოვნებლივ გააგზავნეთ სკოლებში; ხოლ. იმ საკითხის განმარტება კი, თუ რომელს იმ სამს ტიპთაგანს უნდა მიეკუთნოს ესა თუ ის სკოლა, – თავდაპირველად ეკუთვნის სამაზრო განყოფილებას და, ვიდრე ეს უკანასკნელნი არ გამოსთქვამენ თავიანთს აზრს ამის შესახებ, მე შეუსაბამოთ მიმაჩნია (რომ დავიცვათ არსებული წესი) **ამა თუ იმ აზრის გამოთქმა აღნიშნულს მეტად რთულ საკითხავზე**, რომელიც თხოულობს მეტად **დიდს სიფრთხილეს**, მით უმეტეს დღეს, როდესაც, როგორც ეს საბჭომაც უწყის, **საზოგადოება აღელვებულია** არაკეთილ-საიმედო პირთაგან გავრცელებულ ყალბ ხმებით“...

აი, ეს ჩემი პასუხიც, ბ. ფანცხავას აზრით, ვითომ ქართული ენის საღალატოდ არის დაწერილი; მაგრამ გონიერი და უზაკველი მკითხველი მიხვდება, რომ აქ მე საბჭოს ვაფრთხილებ, ამ „მეტად რთულს და საჭოჭმანო საკითხს“ თავი დაანებეთ, მერე ამისთანა დროს, როცა „ხალხი ღელავს“, უკმაყოფილონი გავრცელებულ ხმებით, რომ ქართულ ენის შეკვეცა „უნდათო; ქართულს ენას ხელს ნუ ახლებთ, რადგან ფრთხილობა გვმართებს ამ არეულს დროს-მეთქი. მაშინ არც არევა იყო და არც დარევა. მაგრამ მაინც ხომ ტყუილი არ მითქვამს, რომ საბჭოს ვაფრთხილებდი, ამ კითხვას სულ ნუ

შეეხებით და თუ მაინც-და-მაინც დაიჟინებთ, – ჯერ სამაზრო განყოფილებათა მოსთხოვეთ მათი აზრი-მეთქი.

იმედი მქონდა, რომ თუ მაზრის განყოფილებათა დაჰ-კითხვენ, ისინი ბევრს ხანს არ წარმოადგენენ თავის აზრს და მანამდი მაინც ქართული ენის ბედი შეურყეველად ძველებუ-რად დარჩება-მეთქი. მაგრამ აქაც შევცდი·: საბჭოს „პარტიამ“ იმდენი ღონე იხმარა, რომ დააჩქარა სამაზრო განქოფილებანი და მალე წარმოადგენინა თვისი დასკვნა. ახლა მომდგენ და მე მომთხოვეს. გამაბეს მახეში! რაღა უნდა მექნა, ავიღე და ჩემი აზრი ამ საგნის განსამარტავად ვრცლად აღვწერე. 22 – .23 მარტს ფოთში ჩაველ ამ „დოკლადიანად“. გზაზე გავიგე ჭორი, ვითომ რამდენიმე პირნი მარტო იმიტომ არიან მოწადინებულნი, რომ ჩემი „დოკლადი“ იშოვონ, რომ პირადად მე მავნონ, თუნ-დაც ამით თვით საქმეც საბოლოოდ ჩაიფუშოს; ვითომ მათ აი რა განეზრახოთ: ბ. ჟორდანია, როგორც პატრიოტი, უსა-უთოდ ქართულ ენის სასარგებლო „დოკლადს“ შემოიტანს; ამ შემთხვევაში ის მთავრობას მივსცეთ პირში, როგორც მთა-ვრობის მოღალატეო, და მის მაგიერ ის პირი დავანიშვნიოთ, რომელიც ჩვენთვის საწადელიაო; ხოლო თუ მისი „დოკლადი“ უარის-მყოფელი იქნება მეგრელების ქართველობისა, მაშინ სისხლის სამართალში მივსცეთო, როგორც ფიცის გამტეხელიო და სრულიად სამსახურიდგან გავაძევებინოთო. – საქმე იმაშია, რომ როდესაც იანოვსკის წყალობით მეგრული ლოცვები და-ბეჭდეს, მაშინ მე ოფიციალურ ქაღალდებით სამჯერ ჩაუფუშე ეს ბოროტება იმ საბუთით, რომ მეგრელების ქართველობა დავამტკიცე. ეს ყველამ იცის და „პარტიამ“ ხომ უკეთ იცო-და. ახლა რომ საბჭოში სულ წინააღმდეგი აზრი შემეტანა, მაშინ მე, როგორც ფიც-მიღებულს ჩინოვნიკს, მართლა ფიცის გატეხას დამიმტკიცებდენ, როცა ორს ერთი მეორის წ·ინააღ-მდეგს ჩემს „დოკლადს“ გამომიმჟღავნებდენ ერთსა და იმავე საგანზე.

მე ჭორები მეზიზღება, მაგრამ რო ღრმათ ჩაუკვირდი საბ-

ჭოს საქციელს, მართლა ეჭვები დამებადა და ასე განვიზრახე: ეს ხომ ცხადია, რომ ამ კითხვის აღძრვა მართლა უგნურობაა მაშინ, როდესაც **თვით მთავრობას არ აღუძრავს ეს კითხვა**; ჩემი „მეგობარნი“ უგუნურნი არ არიან, მაშასადამე, მართლა რაიმე **ფარული ანგარიში** უნდა ჰქონდეთ მეთქი, თუ ასე არ არის, რას ნიშნავს ასეთი დაჟინება ჩემის მეგობრებისა, გაუგებარი აჩქარება და უსათუოდ ჩემი გარევა ამ საქმეში, როდესაც საქმისათვის სრულიად არ იყო საჭირო არც კითხვის აღძრვა, არც აჩქარება აღძრული კითხვისა და არც ჩემი **კერძო წერილობითი აზრი**, რომელსაც ასე დაჟინებით თხოულობდენ მაშინაც, როცა **მე თანახმა ვიყავ ხელი მომეწერა ყოველ-სავე საბჭოს დადგენილებაზე ამ საგნის შესახებ**, თუ სხვებიც ხელს მოაწერდენ. ამ განზრახვამ და იმ ჭორმა იმდენად დამაფიქრიანეს, რომ ჩემის სახელით დაწერილი „დოკლადი“ მაშინვე გადავაწერინე „კოლხიდის“ სასტუმრო'ში (**22** მარტი) ეპარქიის კანცელარიის მწერალს ბათუ ურიდიას საბჭოს სახელით იმ განზრახვით, რომ ამ „დოკლადს“ საბჭოს მივართმევ; თუ მოეწონებათ, ყველანი ხელს მოაწერენ და მეც მოვაწერ და თუ არ მოეწონებათ, მასალათ მაინც გამოადგებათ-მეთქი.

გადავაწერინე და მოვიწვიე რამდენიმე წევრი საბჭოსი, მაგრამ არ მობრძანდენ ბ. ნიკოლაძე, ბ. ჩაჩანიძე, არც, რა საკვირველია, ბ. ფანცხავა და ბ. მიქაბერიძე. მობრძანდენ საბჭოს ახლად დანიშნული თავჯდომარე, დეკ. ნ. თალაკვაძე აგრეთვე მღვდელი იოანე ბობოხიძე, თავჯდომარე საბჭოს ზუგდიდის განყოფილებისა, მ. გიორგი გეგეჭკორი, პროტოდიაკონი ლ. ხოშთარია და რამდენიმე კერძო პირნი. ამათ დიდათ მოიწონეს ჩემი „დოკლადი“ და მთხოვეს საბჭოში შემეტანა, რომ საბჭოს დადგენილობის საფუძველად გამხდარიყო და საბჭოს სახელით წარდგენილიყო მაღალ მთავრობასთან..

23 – მარტის სხდომაზე დავესწარი; ის „დოკლადი“ რომ თან მქონდა, ეს რამდენმამე წევრმა მაინც იცოდენ, მათ შო-

რის იმ პირებმაც, რომელნიც მობრძანდენ „კოლხიდის“ ნომერში და რომელნიც არ მობრძანდენ, ისინიც გაიგებდენ ამ გარემოებას.

როცა თავჯდომარემ კრება გახსნა, პირდაპირ დააყენა კითხვა, მეგრული ენა რამდენად დამორებულია ქართულ ენას, მეგრელებს ქართული ენა ესმისთ თუ არ? ამ კითხვაზე ბ. ბ. ნ. ნიკოლაძემ და ი. ფანცხავამ მოითხოვეს ჩემი **კერძო წერილობითი** აზრი და გამოაცხადეს: სანამ ეპარქიის მეთვალყურე თავისს **კერძო წერილობითს აზრს** არ წარმოგვიდგენს, მანამდი ამ კითხვის განხილვა არ შეიძლებაო. მე მოვახსენე: კერძო წერილობითს აზრს მე არ წარმოვადგენ, რადგან, ეს უკანონოდ მიმაჩნია ამ საბუთის ძალით: რა-კი საბჭოს (მთავრობა) ჰკითხავენ, საბჭომანვე უნდა მისცეს პასუხი და არა ეპარქიის მეთვალყურემ. თქვენ რომ გეკითხებათ მთავრობა, ახლა მე რო წამოვხტე და თქვენ მაგიერ მე მივცე პასუხი, მაშინ ხომ ჩემზე ასრულდება ანდაზა: „არა მკითხე მეამბეო, მიტყეპე და მიაგდეო.“ აწ ხან'ში შესულს კაცს იმისთანა უგნურობას ნუ მაქნევინებთ, რომ მერმე თქვენვე დამცინოდეთ-მეთქი: ჯერ რომ სრულიად საჭირო არ არის ამ კითხვის წამოყენება, რომელსაც საფუძველი არა აქვს ახალ პროგრამაში, და თუ მაინც-და-მაინც კითხვას დააყენებთ, ყველამ თავ-თავისი აზრი წარმოსთქვით, მეც ჩემსას ვიტყვი და ბოლოს უმეტესობა რომელს აზრს დაადგება ის მივიღოთ და იმას ყველამ ხელი მოვაწეროთ; თუ მიბრძანებთ, მზათ ვართ კრების დადგენილების ჟურნალიც მე შევადგინო-მეთქი. ამაზე შეიქნა განხეთქილება; „პარტია“ ბ. ნიკოლაძის და ფანცხავს აზრს დაადგა და ამ გავლენიანმა კაცებმა ბევრი „ნეიტრალი“-ც გადაიზიდეს. მეორე ნაწილი თხოულობდა დღესვე გაგვერჩია საქმე... შეიქნა ხმაურობა... ბოლოს ხმის უმეტესობით დაადგინეს შემდეგი: Просить Его Преосв., Преосв. Александра, Епископа Гурійско-Мингрельскаго, обязать Епархіальнаго На-

блюдателя представить въ Совть свое особое письменное заключеніе по сему вопросу къ 16-му апрѣля сего года, къ каковому дню припоровить послѣднее засѣданіе для рѣшенія возбужденнаго вопроса.
დაახლოვებით ამავე სიტყვებით დაიწერა საბჭოს „პროტოკოლი“, რომელსაც, ჩვეულებისამებრ, მეც ხელი მოვაწერე, და არა იმიტომ, ვითომ მე ამ დადგენილობის თანახმა ვიყავ; პირ-იქით მე მაშინვე გამოვაცხადე, კერძო ჩემს აზრს მანამდი არ წარმოგიდგენთ, თუნდაც არქიელმა ძალაც დამატანოს, სანამდი სამინისტრო სკოლების წარმომადგენელისაგან არ მომივა პასუხი იმაზე, თუ რაზე დააფუძნეს მათ სამეგრელოს სამინისტრო სკოლებიდან ქართულ ენის განდევნა-მეთქი.

შესანიშნავია, რომ ამ „პროტოკოლს“ ბ. ფანცხავა განზრახ უმალავს საზოგადოებას, ხოლო სამინისტრო სკოლების წარმომადგენელისაგან პასუხის მოთხოვა ღალატად დაუსახავს. ვინ არ მიხვდება, რომ მე ამით ღალატი-კი არ განმიზრახავს, არამედ საქმის დაგვიანება გაჭიანურება, რომ თვით ეს უგნურად და საღალატოდ აღძრული კითხვა თრევა-თრევით ჩამეფუჩეჩებინა; ხოლო თუ არ ჩამაფუჩეჩებინებდენ, იმ შემთხვევაშიც სამინისტროს მთავრობისაგან მაინც საჭირო იყო მოგვეთხოვა ის საბუთები, რომლის ძალით მათ სამეგრელოს საერო სკოლებიდან დიდი ხანია განდევნეს ქართული ენა, რადგან უამისოდ არ შეიძლებოდა სავსებით დაგვერღვია მთელი მოწინააღმდეგეთაგან დაყენებული საბუთიანობა, რომლის ძალით განდევნილ იქმნა ქართული ენა სკოლებიდგან, მით უმეტეს, რომ თუ საეკლესიო მთავრობა ქართულის განდევნას მოისურვებდა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდგან, იმავე საბუთებზე დაემყარებოდა.

თუმცა საბჭომ 16 აპრილისთვის დანიშნა სხდომა, მაგრამ მე მაინც გადაწყვეტილი მქონდა. ამ სხდომისთვისაც ჩემი აზრი არ წარმედგინა და უგნურად აღძრულს კითხვას უსათუოდ დიდს ხანზე გადავადებინებდი, სანამდი არ მოეწყინებო-

დათ და სულ ხელს არ აიღებდენ ამ საღალატოთ აღძრულს კითხვაზე. მაგრამ ამ დროს მობძანდა საქართველოს ექსარხოსი და ის მოხდა, რაც ზემო აღვწერე და რაც მე ოფიციალურს ჩემს ანგარიშში აღვნიშნე (გვ. **28 – 29**), ხოლო ბ. ფანცხავამ განგებ დაუმალა საზოგადოებას: ეს საკითხავი, რომელსაც მე მუდამ ვცდილობდი არ აღმეძრა, არათუ აღძრეს, არამედ კიდეც გადასწყვიტეს: თავჯდომარეს უბრძანეს სამეგრელოს სკოლების სიების წარმოდგენა; საქმე ოფიციალურად წაგებულ იქმნა, მაგრამ, როგორც ზემო აღვწერე, მე **მარტოდ-მარტომან, არავინ არ იცოდა ისე**, (რადგან მაბეზღართა-გან მეშინოდა) მთავრობას ჩავაგონე, მთელი წელიწადი ფაქ-ტიურად ქართულს ენას ასწავლიდენ, ხოლო უკანასკნელ ზე-მოხსენებულ ჩემის ოფიციალურ „დოკლადებით“ და საექსარ-ხოსოს მეთვალყურეთა კრებაზე (აპრილი 1904 წ.) პირადად საქმის დაცვით ქართული ენა ისევ შემოვაღებინე **ოფიციალუ-რადაც**, რომლის სწავლება ერთის დღითაც არ შეწყვეტილა. ეს საქმეებისგან დასანახია და ოქმებში წაიკითხება, და ტყუ-ილად ცდილობს ბ. ფანცხავა ეს გამარჯვება იაპონიის ომს მიაწეროს, ან საბჭოს წევრებს, ან ჩემს „მეგობრებს“, რომე-ლთაც „ინტერესებით“ ძირი მოუთხარეს ჩვენს საქმეს, ან ად-გილობრივ სამღვდელოების კრების „პროტესტს“, რომელიც მოხდა ერთის თვის შემდეგ ამ გამარჯვების.

ზემო აღწერილი გარემოება ჰეშმარიტია და მისი შერყე-ვა ცრუ-მოწმეობითაც არ შეიძლება, რადგან ოფიციალურ დოკუმენტებზეა დაფუძნებული და თვით საქმის მიმდინარეო-ბის სიმართლეზე. ის ჩემი „დოკლადი“ დასაცველად ქართუ-ლის ენისა, რომელიც მე, როგორც მოგახსენეთ, ბ. ბათუ ურიდიას გადავაწერინე, რა-კი საქმე ასე მოულოდნელად უკუღმართად წავიდა (იხ. ჩემი ანგარიში გვ. **28-29**), იმავე 1903 წლის მაისის დამლევს მე ნოტარიუსს, ბ. ი. ანჯაფარი-ძეს, ჩავაბარე გადასაცემად სათავად-აზნაურო კრებისა, რად-გან ხმა გავრცელდა, რომ ამ კრებამ უნდა აღძრასო

შუამდგომლობა, რათა ქართული ენა დაცულ იქნას სამეგრელოს სკოლებშიო. მას შემდეგ ის „დოკლადი“ მე არ გამომირთმევია ბ. ანჯაფარიძისთვის, რომელიც, იმედი მაქვს იმ „დოკლადსაც“, თუ საჭირო იქნა, გამოაჩენს, როგორც საბუთს ზემოთქმულისას.

რა დასკვნა უნდა გამოიტანოს კაცმა ზემოთქმულისაგან? უეჭველად ის დასკენა, რომ კერძო ინტერესებმა აქაც საქმე წაგვიპილწა; საბჭოს გავლენიან პირებს ჩემთან მტრობა-შურისძიებამ თვალი დაუბნელა და ისეთი კითხვა აღაძრევინა, რომლის წამოყენება იმ ჩემს მეშურნეებს უგუნურებად უნდა ჩაეთვალოთ, საქმის ღალატობად. ხოლო ჩემის მხრით მკითხველი ნახავს, თუ რა დაჟინებით ვცდილობდი და ვფრთხილობდი, ეს კითხვა არ წამოეყენებინათ და მით საქმე არ გაეფუჭებინათ, მაგრამ როცა ეს კითხვა, მიუხედავად ამისა მაინც წამოაყენეს, მაშინ საქმის გაჭიანურებას ვცდილობდი, სახიფათო კითხვის ჩაფუჩეჩებას, საქმის ჩაჩუმებას...

რომ ჩემი მოქმედება იმ კითხვამშ არა თუ ღალატიანი არ იყო, არამედ კანონიერი, გონიერი, და წინდახედული, ამისი შეურყეველი საბუთი გახლავთ მთელი იმერეთის საეპარქიო საბჭო და მისი ოფიციალური ჟურნალები.

იმერეთის საბჭომ სრულიად ისეთივე „ახალი პროგრამმა“ მიიღო, როგორც გურია-სამეგრელოს საბჭომ, ისეთივე მოწერილობა მთავრობისა და სრულიად იმავე გარემოებაში იყო; მეტსაც ვიტყი: თუ სადმე წამოსაყენებელი იყო ზემოხსენებული „მეოთხე შენიშვნა“ პრგორამმისა უმეტესად იქ, იმერეთის ეპარქიაში, რომელსაც აკრავს სვანეთი მისის სამრევლო სკოლებით. სვანებს რომ მართლა დაუკარგავთ დედა-ენა (ქართული) და მათი ენა იმდენათ დამორებულია ქართულიდან, რომ ოდნავ თუ ეტყობა ქართული ენის კვალი, ამას ბევრი ლაპარაკი არ სჭირია. ეს კი მეგრულ ენაზე არ ითქმის, რადგან მეგრული იმდენად დაახლოებულია ქართულ ენას, რომ ვისაც ქართული ენის ღრმად შესწავლა უნდა, მან მეგრული უნდა შეისწავლოს.

მაშასადამე, თუ სადმე აღსაძრავი იყო კითხვა „მეოთხე, შენიშნვის შესახებ, უსათუოდ იმერეთის ეპარქიისა და არა გურია-სამეგრელოს საბჭოში.

ახლა ვიკითხოთ: როგორ მოიქცა იმერეთის საბჭო? როგორც-კი იმერეთის საბჭომ მიიღო ზემოხსენებული „ახალი პროგრამმა“ და ოლქის მეთვალყურის მოწერილობა **(№ 932),** პირველსავე მორიგ სხდომაზე დაადგინა: „Учебный планъ (ე. ი. ის „ახალი პროგრამმა“) принять къ свѣдѣнію и исполненію и разослать его... членамъ Совѣта и по школамъ (იხ“ ჟურნალი M#14-17 სეკდ. 1902 წ.). პროგრამმა ყველა წევრებს დაურიგდა. იმერეთის ეპარქიის მეთვალყურემ, ცნობილმა პატრიოტმა მ. კელენჯერიძემ, რომლის დასკვნა მოითხოვა საბჭომ, შემდეგს კრებაში (10 ოკდ. **1902 წ**.) **სიტყვიერად** მოახსენა საბჭოს, რომ „მან უკვე შეადგინა ახალ პროგრამის მიხედვით განწესრიგება საკვირაო გაკვეთილებისა, რომელიც უკვე დაურიგა ერთ-კლასიან და ორ-კლასიან სკოლებს“ (იხ. ჟურნ **№ 16, 10** ოკდ.) მაშინ კრებამ დაადგინა: „ყველა იმერეთის სკოლები ჩაირიცხოს პირველ ხარისხის ანუ პირველ ტიპის სკოლებშიო“. ეს ჟურნალი საბჭოსი დაამტკიცა **18** ნოემბერს იმერეთის ეპისკოპოსმა ლეონიდემ. – იმერეთის საბჭო ამაზე არ გაჩერდა და რადგან გამოგზავნილი „ახალი პროგრამები“ არ ეყო ყველა სკოლებს, კიდევ რამდენიმე ასი ცალი გამოიწერა დი დაურიგა ზედამხედველებს, მასწავლებლებს, სკოლის გამგეებს და სხ. (იხ. **№ 627**.).

აი როგორ იქცეოდა იმერეთის საბჭო იმ დროს, როცა გურია-სამეგრელოს საბჭო, „პარტიის“ ზედ-გავლენით, მიუხედავად ოლქის მთავრობის ბრძანებისა და ჩემის დაჟინებისა, პროგრამმას არ აგზავნიდა, მეგრულ ენაზე კითხვას აყენებდა, ეპარქიის მეთვალყურესგან კერძო წერილობითს დოკლადს თხოულობდა, ამაზე დაჟინებით ქაღალდს ქაღალდზე უგზავნიდა და თავისს ჟურნალში ერთსა და იმავე დადგენილობას აჭრელებდა: რაო-და, სანამ ბ. ჟორდანიასაგან ხელ-მოწერილი წერი-

ლობითი „დოკლადი“ არ მოგვივა, მანამდი სამეგრელო სკოლებზე მსჯელობას ნუ ვიქონიებთო. იმერეთის საბჭომ-კი მაშინვე **ბრძნულად** ყური მოიყრუა იმ „მეოთხე შენიშნვის“ წინ და რადგან ამ შენიშნვაში სვანები არ იყვნენ დასახელებულნი, არც მეგრელები, სვან ეთის სკოლებზე კრინტი არ დასძრა, ახალი „პროგრამმა“ მაშინვე მიიღო და ეპარქიის მეთვალყურის სიტყვიერი განცხადებით დაკმაყოფილდა, რომელმაც მარტო ის მოახსენა, რომ ახალ პროგრამმის მიხედვით გაწესრიგება მე კიდეც შევადგინე და სკოლებს დაურიგეო. დიაღაც ასე ბრძნულად უნდა მოქცეულიყო ფოთის საბჭოც, თუ ქართულ ენის ინტერესი უნდოდა დაეცვა და არა „ინტრიგების“ გაბმა, **კერძო** ანგარიშებით გატაცება... ასე რომ მოქცეულიყო ფოთის საბჭო, სამეგრელოს სკოლების შესახებ კითხვაც არ აღსდგებოდა, როგორც იმერეთის საბჭოში სვანეთის სკოლებზე კითხვა არ აღძრულა, და ის განსაცდელიც არ მიევლინებოდა ქართულ ენის ინტერესს, რომელიც ინტრიგანებმა მოუვლინეს, დაამხვეს, მერე თვითონვე თვისი ცოდვა უბრალო კაცებს გადააბრალეს და ეს ამოდენა ალიაქოთი ატეხეს, ქვეყანა მოატყუეს, მაგრამ „ტყუილს მოკლე ფეხები აქვს“ და მატყუარა ამ მოკლე ფეხებით დიდს მანძილს ვერ გაივლის, რამდენიც ნებავს, რომ იცრუვოს და იყალბოს.

მართალია, ბ. ფანცხავა ფოთის საბჭოს მაინც ამართლებს და ამბობს, რომ 30 მაისის სხდომაზე ფოთის საბჭომ დაადგინაო: „ეპარქიის ყველა სკოლები, გარდა ხუთიოდესი, რომელნიც მეორე ტიპის სკოლებად ჩაითვლებიან, ცნობილ იქმნენ პირველ ტიპის სკოლებათო“, – მაგრამ ჯერ რომ ეს მაშინ მოხდა, როცა საქმე უკვე გაფუჭებული იყო, ურემი გადაბრუნებული და დამტვრეული… „შიმშილით მომკვდარს ფლავს უყრიდენ პირშიო“ – სწორედ ამას ჰქვია, მეორედ. ამ დადგენილობამ გამოკეთების მაგიერ უფრო გააფუჭა საქმე იმით, რომ „ხუთიოდე სკოლა“ მეორე ტიპისად „აღიარა...

ეს საშიშარი ნაბიჯი შემდეგ ჩემის და მ. ივანიცკის წინადადებით ფოთის საბჭოს გავასწორებინეთ მაშინ, როდესაც ამ საბჭოს წევრობიდან **თავისის ნებით** (და არა იძულებით) ინტრიგის მოყვარენი **გავიდნენ** ან არ დაესწრნენ სხდომას. – აი ასეთი გახლავთ ის „გაბედული და გადაწყვეტითი დასკვნა ანუ დადგენილობა „ფოთის საბჭოსი, რომლითაც ბ. ფანცხავას თავი მოაქვს!

ამ დადგენილობას-კი არ გაუსწორებია საქმე, არამედ იმ ზემოაღწერილმა ერთის წლის განუწყვეტელმა ოფიციალურმა და არა-ოფიციალურმა ბრძოლამ, რომელიც მე **მარტოდ მარტომ** ვიტვირთე და ღვთით სახელოვნად დავასრულე, გაფუჭებული საქმე გამოვაბრუნე, ქართული ენის სწავლება სავსებით დავიცევ სამეგრელოს სკოლებში, როგორც ამას წაიკითხავთ ზემონაჩვენებს ოქმებში და საბუთებში და თვალითაც დასანახია, აქ არც საბჭო დამხმარებია, არც იაპონია, არც სვიატოპოლკ-მირსკი, არც „ახალი სიო“, რომელიც მაშინ არ ჰბერავდა და ახლაც არ უბერავს მატყუარეებს…

იმაშიც ყალბობს ბ. ფანცხავა, ვითომ „საბჭოს გაბედულ წევრების დარბევას“ და ა·ლექსანდრე ეპისკოპოსის გადაყენებას ქართულ ენის განძევება ჰქონოდეს სახეში. პირ-იქით სწორედ ამ ამბების შემდეგ (აპრილის დამლევს **1904 წ**.) ქართულმა ენამ სამეგრელოში ხელ-ახლა ფეხი მოიკიდა ოფიციალურად, რომელიც მანამდინ არა-ოფიციალურად სწარმოებდა.

ბ. ფანცხავა იმაშიც ყალბობს, ვითომ მე ეპისკოპოზის დიმიტრის ყურმოჭრილი ყმა ვიყავ და ყოველ მისს განზრახვას ისე ვემსახურებოდი, როგორც „ხელი ხელსა ჰბანს“, სამაგიეროდ მისგან ჯილდოებს ვიღებდი, ხოლო ეპისკოპოზს ალექსანდრესგან მე, პირ-იქით, შეურაცხ-ყოფილ ვიყავ და სხვა.

საკმაოა კაცმა წაიკითხოს ის რეზოლიუციები ფოთის

საბჭოს და მის განყოფილებათა ჟურნალებზე და სხვა ქაღალ·
დებზე, რომ მაშინვე დარწმუნდეს, თუ რა განწყობილება
სუფევდა ჩემსა და ეპ. დიმიტრის შორის. ჩვენი წამხდარი
დამოკიდებულება უმაღლეს მთავრობის ყურამდიც მივიდა,
ხოლო ბ. ფანცხავამ სავსებით იცოდა, მაგრამ მაინც ტყუი-
ლის სიო მოჰბერა. ამ განხეთქილებას ის მოჰყვა, რომ მე
გავეცალე მღვდელმთავარს და სხვა ეპარქიაში გადაველ; მე
შემეძლო კერძო წერილებითაც დამესაბუთებინა ეს ჩემი
დიმიტრისადმი წამხდარი დამოკიდებულება. მაგრამ კერძო
წერილებს ავტორების უნებურად ვერ დავბეჭდავ; ხოლო
ვისაც ეჭვი აქვს, მობრძანდეს და წავაკითხებ.

სწორედ სასაცილოა, რომ ბ. ფანცხავა ჩემს ანგარიშში
აღწერილ კამათობასაც „ფეხებიან სიცრუეს“ უწოდებს. ფეხე-
ბიანი სიცრუვე არ გამიგონია, ხოლო სიცრუვე რომ უფეხოა,
ანუ „მოკლე ფეხებიანი“, ამას ხალხის ანდაზაც ამოწმებს და
თვით ბ. ფანცხავაზე გამოჩნდება: ჩემმა ანგარიშმა ორჯერ
გაირა მთელის ფოთის საბჭოს კრიტიკის ქარ-ცეცხლში; მთე-
ლის საბჭოს მოწმეობა სჯობია, თუ ბ. ფანცხავასი და მისის
მეგობრების ცარიელი ლათაიები? მერე ვინ დაიჯერებს, რომ
ოფიციალურს ანგარიშში, რომელიც მივართვი იმ კამათზე
დასწრებულ ბანოვან პირებს (მაგ., ექსარხოსს), მე სიცრუვის
თქმას გავბედავდი? კამათზე დასწრებულნი ჩემი უფროსები,
ამისთანა ჩემს სიცრუვეს რომ წაიკითხავდენ, ხომ თავი
მომეჭრებოდა? ან როგორ არ შემეშინდა კანონისა, რომელიც
ოფიციალურს ქაღალდში სიცრუისთვის სასტიკად სჯის? ან
ბ. ნიკოლაძემ რატო ხმა არ ამოიღო, როცა მე ის კამათი
გაუგზავნე წარწერით? ან სხვა წევრები საბჭოსი, და მათ შო-
რის თვით ბ. ფანცხავაც, აქამდი რატო ხმას არ იღებენ და
საბჭოში „პროტესტი“ არ შეიტანეს? ნუ თუ ცრუმოწმეობით
შეიძლებს ბ. ფანცხავა თვისის სიცრუის ლელოს გატანას?
ბ. ფანცხავა ბრძანებს, ვითომ იმ კრებაზე მე კრინტიც არ
დამეძრას... ნეტავი მართლა ხმა არ ამომეღო და გაჩუმებულ-

ვიყავ: დიდი უგუნურობა გომივიდა, რომ მაშინ ხმა ამოვიღე, რადგან რაღა ჩემი გამოხტომა იყო საჭირო, როცა ისეთი ბრძნები ორატორობდენ, როგორნიც არიან ბ. ბ. ფანცხავა ნიკოლაძითურთ მიქაბერიძიანად? ჩემს მაშინდელს სულელობას ახლაც მოვსტირი... თუ მე არა მითქვამს-რა, მაშ რაზე მახ-რჩობთ საყვედურით, მეგრელების ქართველობა უარჰყავიო ხოლო თუ მე უკუღმართად ვილაპარაკე ან რამე დავაკელი, თქვენისთანა ბრძნები ასამდი რომ იმ სადილს დაესწარით, რატომ არ გამისწორეთ უმართლოდ თქმული, რად არ შეავ-სეთ ჩემგან დაკლებული? მაგრამ კმარა, ყოველი თქვენი თავის მართლება, ბ. ფანცხავა, „ჩურჩული“ იქნება, მეტი არა-რა!...

ვსთქვათ, ვითომ მე მართლა ხმა არ ამომეღოს იმ კრებაზე და ეს ხალასი სიმართლე იყოს; მერე? – მერე ის, რომ მე ოფიციალურს ჩემს ანგარიშში, ჩემს **საქმის ქაღალდში** ხომ დავწერე, ცხადად და საქვეყნოდ გამოვამჟღავნე, დავბეჭდე და მთავრობას დავურიგე, რომ მე მეგრელები ქართველებად მი-მაჩნია, მეგრული ენა ქართულ ენად მეთქი? თუ მე იმ კამა-თობის დროს, როცა **სიტყვების სროლა** იყო, გავჩუმებულ-ვარ, მერე ხომ როცა **საქმე საქმეზე** მიდგა, მაშინ ხომ მაინც ხმა ამომიღია და სიმართლე საქვეყნოდ აღმიარებია? აბა გა-მოიცან, ბ. ფანცხავა, სიტყვა სჯობია თუ საქმე? სიტყვით გამუნჯება სჯობდა, თუ საქმიან ქაღალდით გამოლაშქრება? არა, ბ. ი. ფანცხავა, თქვენი სიცრუვე „ფეხებიანი“-კი არ არის, არც მოკლე ფეხებიანი, არამედ სრულიად უხელ-უფეხო, კუდიანი ბრძანდება, და ეს ჩემი არა ბრალია თქვენს თავს დააბრალეთ!